

Vilniaus universiteto teisės fakulteto

Viešosios teisės katedra

Monikos Kazlauskaitės,

V kurso, tarptautinės ir Europos Sąjungos teisės

studijų šakos studentės

Magistro darbas

**TEISINĖS VALSTYBĖS PRINCIPAS PAGAL EUROPOS ŽMOGAUS TEISIŲ
KONVENCIJĄ**

**PRINCIPLE OF THE RULE OF LAW UNDER THE EUROPEAN CONVENTION
ON HUMAN RIGHTS**

Vadovė: doc. dr. Vygantė Milašiūtė

Recenzentas/Recenzentė: dr. Skirgailė Žalimienė

Vilnius

2022

ANOTACIJA IR PAGRINDINIAI ŽODŽIAI

Darbe analizuojamas teisinės valstybės principas Europos Žmogaus teisių Konvencijos ribose. Aptariama principo sąvoka, sudėtis, taikymo ribos. Analizuojama Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika, Lietuvos Konstitucinio Teismo išaiškinimai, aptiriamos doktrinoje pateikiamos prieštaringos nuomonės teisinės valstybės apibrėžties, raidos, procedūros ir taikymo aspektų atžvilgiu.

Pagrindiniai žodžiai: Teisinės valstybės principas, teisinė valstybė, teismų nepriklausomumas, Europos žmogaus teisių konvencija, Europos Žmogaus Teisių Teismas.

This work analyses the rule of law within the framework of the European Convention on Human Rights. The concept, composition, limits of application of the principle are discussed. The case law of the European Court of Human Rights, the interpretations of the Constitutional Court of Lithuania are analyzed, and conflicting opinions on the aspects of the definition, development, procedure and application of the rule of law are discussed in the doctrine.

Keywords: Rule of law, European Convention on Human Rights, European Court of Human Rights.

TURINYS

ĮVADAS	4
1. TEISINĖS VALSTYBĖS PRINCIPŲ PAGRINDINĖS SĄVOKOS, ISTORINĖS IŠTAKOS IR SANDARA.....	7
1.1. Teisinės valstybės principo istorinės ištakos ir samprata	8
1.2. Teisinės valstybės principo sandara bei garantijos.....	10
1.3. Teisinės valstybės principo ryšys su kitais principais	13
1.3.2. Teisinės valstybės principo ryšys su teisės viršenybės principu.....	16
1.3.3. Teisinės valstybės principo ryšys su teisinio tikrumo principu	17
2. TEISINĖS VALSTYBĖS PRINCIPŲ KODIFIKACIJA EUROPOS ŽMOGAUS TEISIŲ KONVENCIJOJE IR EUROPOS ŽMOGAUS TEISIŲ TEISMO JURISPRUDENCIJOJE	20
2.1. Kreipimasis dėl pažeidimo į Europos žmogaus teisių teismą ir priimtinių ribos	20
2.2. Teisinės valstybės principo kodifikacija Europos žmogaus teisių Konvencijoje	24
3. TEISMŲ NEPRIKLAUSOMUMO KAIP TEISINĖS VALSTYBĖS PRINCIPŲ ĮGYVENDINIMAS EUROPOS SĄJUNGOS IR NACIONALINĖJE TEISĖJE.....	33
3.1. Teisėjų ir teismų nepriklausomumo principas Europos Sąjungos teisinėje sistemoje.....	33
3.2. Santykis su Europos žmogaus teisių teismo jurisprudencija	34
3.3. Teisėjų ir teismų nepriklausomumo garantija Lietuvos teismų jurisprudencijoje	37
IŠVADOS.....	40
ŠALTINIŲ SĄRAŠAS.....	41
SANTRAUKA	47
SUMMARY	48

IVADAS

Teisinės valstybės principas – viena iš daugelio demokratinės valstybės vertybių. Šis principas kodifikuotas Europos žmogaus teisių konvencijoje – tai daugiašalė tarptautinė sutartis, kuri skirta užtikrinti žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugą. Teisinės valstybės principo samprata apima demokratinius valstybės pagrindus, tokius kaip valdžių padalijimo principą, valdžios galių ribojimo ir įstaigų tarnavimo žmonėms įsipareigojimus, nešališko ir nepriklausomo teismo bei asmenų lygybės prieš įstatymą ir panašius principus. Vienos visoms valstybėms narėms teisinės valstybės principo apibrėžties iki šiol nėra nei teisės aktuose, nei jurisprudencijoje ar teisinėje doktrinoje. Šis principas galėtų būti laikomas idėjiniu, bet yra plačiai taikomas tarptautinėje teismų praktikoje, įtvirtintas tarptautiniuose, Europos Sąjungos ir nacionaliniuose įstatymuose.

Teisinės valstybės principas analizuojamas Europos žmogaus teisių konvencijos ir Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikos kontekste. Europos Sąjungos teisės įstatymines normas tokias kaip sutartis dėl Europos Sąjungos veikimo ir Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija pasitelkiamos palyginimui su Europos žmogaus teisių konvencijos aiškinimu tarptautinėje praktikoje. Analizuojama Europos žmogaus teisių konvencijos įtaka Europos Sąjungos teisės aktams bei Lietuvos Respublikos teisei sistemai.

Darbo temos aktualumas ir naujumas. Teisinės valstybės principas suprantamas kaip plati, diskutuotina samprata, principo taikymas apima daug sričių. Dauguma diskusijų bei autorių analizuoja teisinės valstybės principo turinį grynindami jo sudėtinės dalis. Aktualiausias šių dienų diskusinis klausimas – teismų nepriklausomumas. 2019 m. Europos Komisija prieš Lenkiją byloje nagrinėtas valdžių padalijimo principas, tiksliau teismų nepriklausomumo garantas, bei minimas teisinės valstybės principo užtikrinimas. Vėliau 2020 m. vasario 28 d. Europos žmogaus teisių teisme Linos - Alexandre Sicilianos savo kalboje analizavo teismų nepriklausomumo problematiką, o Lietuvoje - 2021 m. spalio 7 d. konferencijoje „Teismų nepriklausomumas: realybė ir siekiamybė“ vyko nacionalinės teismų administracijos organizuota diskusija. Panašia tema kalbėjo G. Lautenbach 2013 m. knygoje „The Concept of the Rule of Law and the European Court of Human rights“, kurioje analizavo teisinės valstybės principo sampratą, taikymą ir problematiką Europos Žmogaus Teisių Teisme.

Darbo problema. Teisinės valstybės principas nėra konkrečiai apibrėžtas jokiame teisiniame akte, tiek valstybės tiek pati tarptautinė teisė principo ribas nustato skirtingai – vienos plačiai, kitos konkrečiai, siaurai, bet vienos nuomonės neprieita iki šių dienų.

Svarbu tinkamai nustatyti aptariamo principo galios ribas siekiant išsiaiškinti taikymo ypatumus nacionalinėse bei tarptautinėse teismų praktikose, taip pat, išsiaiškinti vienos iš teisinės valstybės principo garantijos – teismų nepriklausomumo aktualijas bei išryškinti problematiką jurisprudencijoje.

Darbo tikslas: išanalizuoti teisinės valstybės principo apibrėžtį ir taikymą Europos žmogaus teisių konvencijos bei Europos Žmogaus Teisių Teismo ribose, nustatyti kokios grėsmės kyla dėl to, kad nėra aiškios šio principo apibrėžties. Išsiaiškinti Europos Sąjungos teisės bei nacionalinių teismų teisinės valstybės principo reglamentavimo bei taikymo ypatumus.

Darbo uždaviniams pasirinkta išanalizuoti teisinės valstybės principo turinį per skirtingų sampratų apibrėžtį: panašumus ir skirtumus, išsiaiškinti aptariamo principo elementus ir kriterijus. Principą palyginti su kitais panašiais principais, tokiais kaip proporcingumo, teisinio tikrumo bei teisės viršenybės. Analizuota teisinės valstybės principo kodifikacija Europos žmogaus teisių konvencijos normose bei nagrinėta Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika tiek individualios peticijos priimtinum klausimais, tiek principo taikymo ypatumai. Lyginta valstybių, kurios ratifikavusios Europos žmogaus teisių konvenciją teisinės valstybės principo samprata, taikymas praktikoje nacionaliniu lygmeniu su Europos Žmogaus Teisių Teismo nutarimais bei sprendimais.

Darbe iškeltiems uždaviniams pasiekti taikyti uždavinių sprendimo būdai bei teoriniai ir empiriniai metodai: teksto analizės (lingvistinis), lyginamasis, apibendrinimo, teologinis metodai. Analizuota Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika (Klass prieš Vokietiją (1978); Amuur prieš Prancūziją (1996) ir kt.) bei teisės mokslininkų pateikiamos teisinės valstybės principo sampratos, kriterijai ir funkcija (A. M. Kennedy 2006 „Written Constitutions and the Common Law Tradition“, T. Bingham 2006 „The Rule of Law. Sir David Williams lecture. Cambridge; J. Schukking 2018 „Protection of human rights and the Rule of Law in Europe: A shared responsibility“). Taip pat, lingvistinis analizės metodas buvo naudotas Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikos nagrinėjimui pavyzdžiui bylose Komisija prieš Lenkiją (2019), Z. B. prieš Prancūziją (2021) bei Lietuvos kontekste – Čirvinskaitė prieš Lietuvą (2020) ir kt. Lyginamasis metodas naudotas Lietuvos bei tarptautinės teisės sampratų palyginimui istoriniam kontekste, raidai analizuoti, Europos žmogaus teisių konvencijos ir Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto teisinės valstybės principo sampratoms, skirtingų nacionalinių teismų teisinės valstybės principo supratimui ir taikymui. Teologiniu metodu aiškinamos Europos žmogaus teisių konvencijos ir nacionalinės Konstitucinės normos.

Apibendrinimo metodas naudotas informacijai sisteminti, glaustai pateikti svarbiausius argumentus ar nuomones, bei apibendrinimams ir išvadoms parengti.

Baigiamąjį magistro darbą sudaro trys dalys. Pirmoje dalyje aptariama Europos žmogaus teisių konvencijos ir teisinės valstybės principo istorinės ištakos, pagrindinės funkcijos ir svarba tarptautiniuose teisiniuose santykiuose. Toliau aptariama pati principo sandara, ją sudarantys elementai bei teisinės valstybės principo ryšys su proporcingumo, teisinio tikrumo, teisės viršenybės principais. Antroje dalyje aptarta procedūra kreiptis dėl principo pažeidimo į Europos Žmogaus Teisių Teismą individualios peticijos pagrindu (teise) – priimtumo kriterijai bei analizuota teisinės valstybės principo kodifikacija Europos žmogaus teisių konvencijoje remiantis Europos Žmogaus Teisių Teismo išaiškinimais, naujausia praktika. Trečioje dalyje aptiriamas teisėjų ir teismų nepriklausomumo garantas Europos Sąjungos bei nacionaliniu Lietuvos Respublikos teisės lygmeniu. Rašto darbas užbaigiamas pateikus išvadas, kurios atsako į rašto darbui keltus probleminius klausimus ir kartu apibendrina visas išdėstytas mintis.

1. TEISINĖS VALSTYBĖS PRINCIPO PAGRINDINĖS SĄVOKOS, ISTORINĖS IŠTAKOS IR SANDARA

Po antrojo pasaulinio karo, valstybėms atsirado būtinybė priimti bendrą teisinį aktą pagrindinių žmogaus teisių ir laisvių, demokratijos, teisinės valstybės apsaugai bei taikai užtikrinti. Europos žmogaus teisių konvencija (toliau – EŽTK arba Konvencija) buvo sukurta po visiško antrojo pasaulinio karo suniokojimo ji buvo pasirašyta 12 Europos Tarybos valstybių narių 1950 metų lapkričio 4 d., o įsigaliojo 1953 metų rugsėjo 3 d. Tai pirmoji tarptautinė sutartis, kurioje buvo kodifikuotos pagrindinės žmogaus teisės ir kurioje pirmą kartą įtvirtinta individualios peticijos teisė (Vadapalas, 2006).

Konvencijos laikymąsi prižiūri Strasbūro Europos Žmogaus Teisių Teismas ir Europos Taryba. Iki 1998 metų Konvencijos laikymosi priežiūrą atliko ir Europos žmogaus teisių komisija, kuri nebefunkcionuoja nuo Konvencijos 11 protokolo įsigaliojimo. Pagal šią Konvenciją Strasbūre buvo įkurtas Europos Žmogau Teisių Teismas (toliau – EŽTT), tai – institucija nagrinėjanti tariamus Konvencijos pažeidimus. Galima teigti, kad šią dieną EŽTK gina apie 830 milijonų žmonių, nes šį įsipareigojimą ratifikavusios 47 valstybės narės (Europos Sąjungos ir Europos Tarybos). Pagal V. Vadapalą (2006) „Europos žmogaus teisių konvencijos sukurta sistema ir toliau lieka labiausiai išplėtotą regioninę žmogaus teisių apsaugos sistemą“, taigi, nors dokumentas priimtas daug metų atgal, jo aktualumas ir taikymas tik „auga“ šiuolaikinėje tarptautinės teisės sistemoje.

Europos žmogaus teisių konvencija abstrakčius bei paprotinius principus pavertė konkrečiais teisiniais įsipareigojimais, kurių veikimą, kaip jau minėta užtikrina EŽTT. Konvencija įtvirtina regioninę žmogaus teisių apsaugą, jos dėka yra sukurta sistema (mechanizmas), dėl kurios asmenims suteikiama teisė kreiptis į EŽTT dėl vyriausybių atliktų veiksmų pažeidžiant pagrindines žmogaus teises ir laisves. Svarbu pabrėžti, kad remiantis Konvencijos normomis, buvo sukurta pati pirmoji sistema užtikrinanti asmens individualios peticijos teisę, „žmogaus teisės – tapo konkrečiais įsipareigojimais ir atsirado specializuotas teismas kontroliuojantis institucijų veiklą susijusią su žmogaus teisių ir laisvių pažeidimais“ (Vadapalas, 2006).

Žmogaus teisių klausimais buvo sudaryta daugybė tarptautinių sutarčių, vienas panašiausių susitarimų į Europos žmogaus teisių konvenciją yra Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. M. Akehurst ir P. Malanczuk (2000) lygina EŽTK ir Visuotinę žmogaus teisių deklaraciją, nurodydami vieną esminį skirtumą – „1-ojo protokolo 1 straipsnis yra kur kas radikalesnis nei deklaracijos 17 straipsnis, nes jis apima nuosavybės

neliečiamumą“ kas nėra paminėta 1966 metų Pilietinių ir politinių teisių akte. Pilietinių ir politinių teisių paktas yra visuotinė deklaracija, o EŽTK formuluojama konkrečiau. Smulkus dokumento išdėstymas padeda užtikrinti tiksliau veikiančią teisinę sistemą, užkerta kelią spragų ar kolizijų atsiradimui, o ratifikavimas užtikrina privalomąjį vykdymą daugiašalės tarptautinės sutarties šalims.

1.1. Teisinės valstybės principo istorinės ištakos ir samprata

Europos žmogaus teisių konvencijos preambulėje pateikiama nuoroda į teisinės valstybės apibrėžimą, joje nurodyta pagrindinės valstybių narių vertybės – demokratija, žmogaus teisių ir laisvių gerbimas bei teisės viršenybės užtikrinimas. Šalys, kurios laikė save „socialistinėmis“ bei „komunistinėmis“ valstybėmis kvestionavo teisinės valstybės principo reikalingumą ir naudingumą. Įdomu tai, kad nors teisinės valstybės principas nebuvo minėtų valstybių vertybė, bet socialistiniai žmogaus teisių pagrindai Konstitucijose buvo kodifikuoti. J. Schukking (2018) nurodo, kad „tik pasibaigus Šaltajam karui ir griuvus Berlyno sienai bei Vidurio ir Rytų Europos šalims įstojus į Europos Tarybą, teisinės valstybės sampratos vertė pamažu buvo priimta ir šioje Europos dalyje.“ Iki šių dienų teisinės valstybės principas yra taip išplitęs, jog minimas visose Europos rašytinėse Konstitucijose (net ir Baltarusijos), žinoma, tai nereiškia principo veikimo užtikrinimo valstybėje, nes tekstas įgauna praktinę reikšmę ir gali būti laikomas teisiškai vykdytinu, tik tada kai yra užtikrinamas jo tiesioginis veikimas (pavyzdžiui nepriklausoma teisminė sistema, valdžių padalijimas ir t. t.).

Venecijos komisija 2009 m. tyrimo ataskaitoje paaiškino, kad britų sąvoka „*Rule of Law*“, vokiška „*Rechtsstaat*“ ir prancūziška sąvoka „*État de droit*“ turi skirtingą kilmę, bet šias sąvokas sieja teisėtumo, teisinio tikrumo, savivalės draudimo, asmens galimybės kreiptis į teismą, nediskriminavimo ir lygybės prieš įstatymą - žmogaus teisių pagrindai. (European Commission for Democracy..., 2011). Šis principas pirmą kartą analizuotas Europos Žmogaus Teisių Teismų praktikoje byloje *Golder prieš Jungtinę Karalystę* (1975). Byloje teismas plačiai aiškino teisę į teisingą bylos nagrinėjimą iš kurio išvedamas teisės kreiptis į teismą principas. Teismas nurodo, kad teisinės valstybės principas neturi būti tik retorinė nuoroda, tai pagrindas teisei sistemai. Pavyzdžiui EŽTT byloje *Klass prieš Vokietiją* (1978) aptariamas principas apibrėžiamas kaip „vienas pagrindinių demokratinės visuomenės principų“, o byloje *Amuur prieš Prancūziją* (1996) nurodoma, kad jis būdingas visiems Konvencijos straipsniams aiškinimo ir taikymo prasme. Lietuvos Respublikoje teisinės valstybės principas pirmą kartą paminėtas 1993

m. gruodžio 13 d. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo (toliau – Konstitucinis teismas) nutarime: „Konstitucijos preambulėje tarp svarbiausių Lietuvos siekių yra įrašytas siekimas atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės“, Konstitucinis teismas 2000 m. vasario 23 d. nutarime, pabrėžė, kad „Konstitucijos 1 straipsnis įtvirtina pagrindinius Lietuvos valstybės principus, tokius kaip savarankiškumas, nepriklausomumas, apibrėžia valdymo formą – demokratinį režimą“, o Konstitucinio Teismo 2000 m. spalio 18 d. nutarime aiškinimas išplečiamas nurodant, kad teisinės valstybės principas, lemia pagrindinius Lietuvos valstybės valdžios organizacijos ir veiklos principus.

Taigi, valstybių narių teisinės valstybės sąvoka apima valstybės valdymo niuansus, valdžios organų veikimą jį reguliuojant įstatyminėmis normomis, bei asmenų laisves ir teises. Teisinė valstybė suprantama kaip valstybė ne tik traktuojanti, bet ir įgyvendinanti įstatymų ir kitų teisės norminių aktų pagalba, pagrindinius teisės principus, suformuluotus tarptautinės teisės normų ir praktikos. Tai „valstybė, kurios laisvę riboja teisė“ (Glendon, Gordon, et. al. 1993).

Teisinės valstybės principas yra labai plati sąvoka, dėl to ir skirtingai formuluojama, aktyviai ginčijama. Diskusijos dažniausiai vyksta dėl sąvokos sudėties - kokia principo apimtis, ribos, kokie elementai patenka į apibrėžimą. Kaip jau išsiaiškinta, teisinės valstybės principo apibrėžimuose teisės viršenybė yra susijusi su „viešosios valdžios kontrole per teisę, siekiant apsaugoti asmenį“ (Lautenbach, 2013, p. 5). Teisėtumą galime laikyti teisinės valstybės pagrindu, nes teisėtumas reikalauja, kad valstybė veiktų tik teisiniais pagrindais, remtųsi tik teisinėmis normomis, o pačios normos turi atitikti teisinį standartą t. y. nustatomi kokybės reikalavimai – aiškumas, reikalingumas, bendrumas. G. Lautenbach (2013) nurodė, kad „teisėtumas taip pat reikalauja, kad teismai peržiūrėtų vyriausybinių aktų teisėtumą ir suteiktų asmenims galimybę būti teisingai išklausytiems“ bei pabrėžia valdžios padalijimo svarbą, nes tai užtikrina teismo nepriklausomumą, skaidrius sprendimus bei įstatymines normas, kurios siekia naudoti visai bendruomenei, o ne konkrečiam individui. 2020 m. vasario 28 d. Europos žmogaus teisių teisme Linos - Alexandre Sicilianos apie teismų nepriklausomumą kalboje, pasisakė ir apie teisinės valstybės principo apibrėžtį, nurodydama, kad „demokratinės visuomenės kontekste šis terminas reiškia įstatymo viršenybę prieš politinius sprendimus“. Šiuolaikinių demokratinių šalių pagrindiniuose įstatymuose įtvirtintas teisinės valstybės principas nurodo, kad valdžios ir žmonių veiksmus apibrėžia teisė ir jai privalo paklusti visi teisinių santykių subjektai. Piliečiai patys ar per savo atstovus nustato, kas yra teisė, kokios elgesio taisyklės ją sudaro bei

įsipareigoja patys ir įpareigoja valstybės valdžią laikytis šių taisyklių (Bieliauskaitė. 2011. p. 30).

Apibendrinant, teisinės valstybės principas tikslios ir bendros visoms valstybėms, ratifikavusioms Europos Žmogaus Teisių Konvenciją, sąvokos apibrėžties neturi, nors šis principas kodifikuotas visose valstybių narių Konstitucijose. Tikslų ribų kas laikoma ir kas nebelaikoma teisine valstybe nėra, aišku viena, kad kas laikoma teise nustato patys piliečiai (tiesiogiai ar per išrinktus atstovus), o dėl teisinės valstybės principo atitikties nacionalinėje sistemoje aiškinasi EŽTT. Teismų praktikos ir kitų teisių aktų išaiškinimus (principo plėtotes) galime laikyti „idėjiniais“, nurodančiais kryptį, nes daugelis valstybių tiesiog apibrėžia principo sudėtį ar pagrindines turinio gaires, ribas ir į sąvokos apibrėžimą nesigilina.

1.2. Teisinės valstybės principo sandara bei garantijos

Kaip Europos Žmogaus Teisių Teismas jau aiškiai nurodė ankstesniuose sprendimuose, pavyzdžiui byloje *Engel prieš Nyderlandus* (1976), kad „teisinė valstybė yra laikoma Konvencijos „dvasios“ dalimi ir yra visų Konvencijos nuostatų pagrindu“, teisinės valstybės išeities tašku (priešingybe) gali būti laikoma savivalė. Kai yra visiškas teisinės valstybės principo netaikymas – aišku kokioje pozicijoje yra valstybė, bet klausimas iškyla tada kai principo iš dalies yra laikomasi. Temos kontekste svarbu išsiaiškinti teisinės valstybės principo sudedamąsias dalis, kad galėtumėme apspręsti kokį valstybės modelį (elgesį) galima laikyti teisinės valstybės atitiktimi.

Anksčiau minėtoje *Golder prieš Junginę Karalystę* (1975) byloje buvo aiškinama Konvencijos 6 str. 1 d. teisės į teisingą bylos nagrinėjimą kontekste. EŽTT byloje nurodė, kad teisinės valstybės principo negalima laikyti tik „bendro dvasinio paveldo bruožu“, bei būtų klaida vertinti principo nuorodą Konvencijos preambulėje tik retoriškai, taip pat, pažymėjo, kad visos „pasirašiusios valstybės patvirtina atsidadimą ir pripažinimą“ šiam principui. Svarbu paminėti, kad pažodinis žmogaus teisių aiškinimas yra netinkamas pačios normos prigimčiai, šio pobūdžio teises vertybes reikia aiškinti logiškai, prasmingai. 2006 m. Teisėjas Anthony M. Kennedy kreipdamasis į advokatūrą Kvala Lumpūroje išskyrė tris tezes teisinės valstybės principui išaiškinti: *pirmiausia*, nurodė, kad „įstatymas remiasi žinomais bendraisiais principais, taikomais vienodomis sąlygomis visiems asmenims. Kitaip tariant, įstatymas yra pranašesnis ir todėl įpareigoja vyriausybę ir visus jos pareigūnus“. Taigi, pati įstatymų idėja apibrėžiama kaip aukščiausią galią turinti institucija, aukštesnę už pačias valdžios institucijas bei valstybės valdančiuosius.

Įstatymais šiame kontekste laikomos bendrosios teisės normos, principai, visuotinai pripažintos taisyklės, kurios yra žinomos, o ne savavališkos. *Antra* nurodė, jog „įstatymas turi gerbti ir išsaugoti visų asmenų orumą, lygybę ir žmogaus teises“. Prie šio apibrėžimo Teisėjas pateikia pavyzdį apie Nacistinę Vokietiją, kad nors valstybė buvo valdoma laikantis įstatymų, jos negalime laikyti teisine valstybe. Teisinės valstybės kriterijumi laikomas visų žmonių teisių, orumo ir lygybės užtikrinimas t. y. svarbus momentas – įstatymo turinys. Ir *trečiuoju* apibrėžimu Teisėjas pabrėžia, jog „įstatymas turi sukurti ir išlaikyti sistemas, kurios (konsultuotų) gelbėtų visiems asmenims dėl jų teisių, ir jis [įstatymas] turi suteikti galią įvykdyti lūkesčius ir siekti žalos atlyginimo be atsako ar bausmės“. Kitaip tariant, įstatymai turi būti vykdytini, prieinami kiekvienam žmogui ir reguliuotų taip, kad asmeniui būtų palanku reguliavimu naudotis.

„Teisinės valstybės“ paieškos įvyko ir kitoje Atlanto pusėje, 2006 m. Jungtinės Karalystės Lordų Rūmų teisėjas, prigimtinės teisės šalininkas T. Binghamas išskyrė aštuonias teisinės valstybės principo sudedamąsias taisykles: 1) „tiek įstatymas, tiek teismo sprendimas turi būti pasiekiamas, aiškus ir nuspėjamas“; 2) „teisių ir pareigų bei atsakomybės klausimai turi būti išspręsti galiojančiame įstatyme ir nepriklausyti nuo kieno nors nuožiūros“; 3) „įstatymai galioja visiems vienodai, bet koks galiojimo diferencijavimas turi būti objektyviai pateisinamas“; 4) „įstatymas turi užtikrinti atitinkamą pagrindinių žmogaus teisių apsaugą“; šiais laikais net negalėtumėme sakyti, kad įstatymai neužtikrina bent minimalios žmogaus teisių apsaugos, žinoma, dėl turinio ir įgyvendinimo galima būtų ginčytis, bet visuotinumą paneigti negalima; 5) „bet kokie ginčai turi būti sprendžiami stengiantis išvengti per didelių kaštų bei per ilgo proceso šalims, turi būti stengiamasi, kad šalys būtų suinteresuotos rasti kompromisą“; pageidautina, kad ginčai būtų sprendžiami per kuo trumpesnę laiką neaukojant pačio proceso skaidrumo, efektyvumo, teisingumo ir pan. Ginčų sprendimo sistema turi būti kuo lankstesnė, bei prieinama visiems asmenims. Prieinamumas užtikrinamas fiksuotomis kainomis, kompensacijomis ir kitomis išimtimis; 6) „visų lygių valstybės tarnautojai privalo veikti pagal konkretų pagrindą, kurį jiems suteikia atitinkami įgaliojimai, privalo vadovautis gera valia, neviršyti suteiktų įgaliojimų ir tik tuo tikslu, kuriuo jiems šie įgaliojimai buvo suteikti“; šiame kontekste pabrėžiamas valdžių padalijimo principas, valstybės ir individo atribojimas; 7) „ginčų sprendimo taisyklės turi būti nešališkos ir sąžiningos kiekvienos šalies atžvilgiu“; procese šalims turi būti suteikiamos lygios galimybės: nešališkas teismas, teisės principų užtikrinimas (rungimosi, lygybės ir t. t.), nors iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, kad teisinės valstybės principas apima visus anksčiau minėtus principus ir jo vieno užtektų sureguliuoti ginčams, bet problematika

atsiranda tada kai teismas nagrinėja labai sudėtingas bylas, kuriose teisėjui paliekama sprendimo laisvė tarp politinių nuostatų, principų ir moralės; 8) „valstybė turi vykdyti savo pareigas, priiimtas pagal tarptautinę teisę, ir tik tarptautinė teisė turi reguliuoti valstybių elgesį“; ši nuostata nesako, kad nacionalinės teisės normos praranda prasmę pagal tarptautinę teisę, bet siekiant didesnio gėrio, nacionalinės teisės nuostatos negali prieštarauti bendrai priimtam valstybių reguliavimui, tokiose situacijose galimos įstatyminės išlygos paliekant nacionalinės teisės aktus galioti visiškai ar tik iš dalies. Svarbu pabrėžti, kad nacionalinės teisės normos bendriesiems teisės principams ir pagrindinėms visuotinai pripažintoms teisės normos prieštarauti (ar reguliuoti tik iš dalies) negali (Murauskas. 2011, p. 175).

Pateikęs minėtas taisykles, T. Binghamas (2006) pasiūlė ir teisinės valstybės apibrėžimą: „visi valstybės asmenys ir valdžios institucijos, nesvarbu, ar jie būtų viešieji, ar privatūs, turėtų būti saistomi įstatymų<...>, kurie yra viešai skelbiami ir viešai administruojami teismuose <...>. Tai reiškia, kad įstatymas yra aukštesnis, taikomas vienodai, yra žinomas, nuspėjamas ir administruojamas valdžių padalijimo metu“. Kitaip tariant, įstatymai turi būti visuotinai žinomi, taikomi, prieinami, o įstatymų leidžiamoji valdžia turi turėti pasitikėjimą reguliavimo srityje, leisti normas visuotinei naudai gauti, o ne individo (ar asmenų dalies, grupės) poreikiams tenkinti. Žinoma, tai nereiškia, kad įstatymas išleistas mažumų teisėms apginti reiškia visuotinumą pažeidimus, šią nuostatą turime aiškinti plačiau – valstybėje turi turėti lygias teises, sąlygas oriai gyventi ir vystytis kiekvienas individas. Šios nuostatos riba – teisinės garantijos užtikrinamos kiekvienam asmeniui, kol jos nepažeidžia aplinkinių asmenų teisių ar interesų.

Minesotos Universiteto, teisės srities profesorius Robert Stein (2009) apibendrinimas (pagal autorių) virš dviejų tūkstančių metų praktiką, nagrinėjant teisinės valstybės principo sampratą, siūlo išskirti penkias vertybes, apibrėžiančias teisinės valstybės reikšmę: 1) „įstatymas yra pranašesnis už visus visuomenės narius, įskaitant vyriausybės pareigūnus, turinčius vykdomąją, įstatymų leidžiamąją ar teisminę galią. Įstatymas yra žinomas, stabilus ir nuspėjamas.“ 2) „Įstatymai vienodai taikomi visiems asmenims panašiomis aplinkybėmis, jie pakankamai apibrėžti ir vyriausybės diskrecija yra pakankamai ribota, kad būtų užtikrinta, jog įstatymas būtų taikomas savavališkai.“ 3) „Visuomenės nariai turi teisę dalyvauti kuriant ir apibrėžiant jų elgesį reglamentuojančius įstatymus“. Ši nuostata apibrėžia asmenų teisę reguliuoti gyvenimiškas sferas, prisidėti prie įstatymų leidžiamosios valdžios tiek tiesiogiai (referendumo būdu), tiek per išrinktus atstovus. 4) „Įstatymas yra teisingas ir gina visuomenės narių žmogaus teises ir orumą. Teisiniai procesai yra pakankamai tvirti ir neprieinami, kad būtų užtikrintas šios apsaugos

užtikrinimas nepriklausomai teisininko profesijai“, kitaip tariant, teismų nepriklausomumas yra įstatymų teisingumo ir laikymosi garantas, tai vienas teisinės valstybės principo pamatų. 5) „Teisminė valdžia vykdoma nepriklausomai nuo vykdomųjų ar įstatymų leidėjų įgaliojimų, o atskiri teisėjai savo sprendimus grindžia tik atskirų bylų poveikiu ir teise.“

Apibendrinant visų trijų autorių (kalbėtojų) nuomones, tarp apibrėžimų kardinalių atskirčių nėra, vieni siauriau kiti plačiau aiškina panašias principo sudedamąsias dalis, teisinės valstybės principas apibrėžiamas kaip užtikrinantis pagrindinių žmogaus teisių apsaugą, valdžių padalijimą, numatantis (reguliuojantis) ginčų sprendimų taisykles bei pasekmes ir yra taikomas vienodai visiems asmenims. Svarbu suprasti, kad šie autoriai aptaria pačio principo sandarą ir per jos analizę formuluoja teisinės valstybės principo apibrėžimą. Svarbus momentas - teisinės valstybės principo ribų nustatymas, kurį pasirinkau analizuoti per lyginimo metodą su kitais plačiai naudojamais ir šiomis dienomis aktyviai aptariamais principais.

1.3. Teisinės valstybės principo ryšys su kitais principais

Teisinės valstybės principo sąvoka apima daug teisinio reguliavimo sričių tiek tarptautinės teisės doktrinoje, tiek nacionalinio lygio reguliavime. Gilinantį į analizuojamą temą, gali pasirodyti, kad į teisinės valstybės principą galima „sutalpinti“ daugelį kitų tokių kaip proporcingumo, teisinio tikrumo bei teisės viršenybės principų. Todėl svarbu išaiškinti šių principų atskirtį ir nubrėžti ribas kur prasideda ir baigiasi aptariamais principais, kuo jie siejasi ir kuo skiriasi, išsiaiškinti ar minėti principai yra sudedamoji teisinės valstybės principo dalis, o gal garantijos užtikrinančios veikimą. Lyginimui buvo pasirinkti proporcingumo, teisinio tikrumo ir teisės viršenybės principai, nes mano nuomone, jie yra aktyviausiai aptarinėjami šių dienų aktualijose, bei geriausiai padės atskleisti pasirinktą temą.

1.3.1. Teisinės valstybės principo ryšys su proporcingumo principu

Proporcingumo principas teisinėje doktrinoje suprantamas kaip neatskiriamas nuo teisinės valstybės principo, jo paskirtis apsaugoti žmogaus teises nuo pernelyg didelio valstybės vykdomo žmogaus teisių ribojimo. Šiuo principu nubrėžiamos galių ribos valstybei: nustatomos taisyklės (veiksmų planas), kurios yra būtinos sutarčių tikslams pasiekti, kitaip tariant, veiksmų turinys, forma turi proporcingai atitikti tikslą. Vieno autoriaus teigimu, „proporcingumas įvardija pagrindinę teisingumo koncepciją, sustiprinančią

individualių teisių apsaugą tiek nacionaliniu, tiek daugiau nei nacionaliniu (supranacionaliniu) lygiu“, autorius taip ir pripažino, kad „sunku abstrakčiai apibrėžti tikslią šio principo reikšmę ir apimtį“ (Emiliou. 1996. p. 1-2). Tačiau, šis principas nors ir nebuvo aiškiai apibrėžtas jis buvo tiesiogiai inkorporuotas į 1997 m. Amsterdamo sutarties tekstą. Preambulėje, tiksliau straipsnyje F įtvirtinta, kad “Sajunga yra įkurta remiantis laisvės, demokratijos, pagarbos žmogaus teisėms ir pagrindinėms laisvėms bei teisinės valstybės principais, kurie yra bendri valstybėms narėms“ bei straipsnyje J.1 vienas iš Sutarties tikslų „plėtoti ir stiprinti demokratiją ir teisinę valstybę bei pagarbą žmogaus teisėms ir pagrindinėms laisvėms.“ Taigi, Amsterdamo sutartis užtikrina tiesioginį teisinės valstybės principo veikimą kaip pagrindą demokratinei santvarkai nors ir nebuvo tikslaus apibrėžimo kas patenka į teisinės valstybės principo sampratą.

Apibrėžiant principo turinį galime išskirti dvi esmines koncepcijas: 1) institucijų kompetencijos ribojimą bei 2) prievolių taikomų asmenims teisėtumą (Usher. 1998. p. 45). Proporcingumo principą pabrėžė byloje *Soering prieš Jungtinę Karalystę* (1989), kurioje nurodė, jog „sąžiningos pusiausvyros tarp bendro bendruomenės intereso ir pamatinių asmens teisių apsaugos paieškos yra įkūnytos visoje Konvencijoje“. Vėliau ši nuostata buvo pakartota *Öcalan prieš Turkiją* (2005) bei *N. prieš Jungtinę Karalystę* (2008) bylose, taip įtvirtindamos, kad visa teisinė sistema grįsta proporcingumu, t. y. teisingu laviravimu tarp valstybės ir asmens.

Proporcingumas taikomas daugybėje situacijų, bet dažniausiai siejamas su pusiausvyra sprendžiant ieškinius pagal „kvalifikuotas“ Konvencijos teises t. y. tas, kurios leidžia valstybei teisėtai kištis į asmens gyvenimą tam tikromis aplinkybėmis. Praktikoje proporcingumo principas dažniausiai taikomas EŽTK 8 straipsnio kontekste (teisė į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą), 9 str. (minties, sąžinės ir religijos laisvė) bei 10 str. (saviraiškos laisvė). Proporcingumas reikalauja, kad kišimasis ar net svarstymas dėl Konvencijos teisių pažeidimų turi būti suderintas su socialiniu poreikiu imtis atitinkamų priemonių, jų intensyvumu, kitaip tariant, ar kišimasis į asmens teises yra pakankamai pagrįstas, tokiu būdu sukuriama papildoma apsauga žmogaus teisėms (Curtice, M., Bashir, F. et al. 2011, p. 111). Galima teigti, kad proporcingumo principas yra garantija teisinės valstybės principo teisingam veikimui, nes riboja valstybės institucijų galias.

EŽTK 8 str. 1 d. įtvirtina teisinės valstybės principo veikimą: “kiekvienas turi teisę į tai, kad būtų gerbiama jo privatus ir šeimos gyvenimas, būsto neliečiamybė ir susirašinėjimo slaptumas”. O EŽTK 8 str. 2 d. įtvirtinta, kad „valstybės institucijos neturi teisės apriboti naudojimosi šiomis teisėmis, išskyrus įstatymų nustatytus atvejus ir, kai tai

būtina demokratinėje visuomenėje valstybės saugumo, visuomenės saugos ar šalies ekonominės gerovės interesams, siekiant užkirsti kelią viešos tvarkos pažeidimams ar nusikaltimams, taip pat, žmonių sveikatai ar moralei arba kitų asmenų teisėms ir laisvėms apsaugoti”, ši norma aiškiausiai apibrėžia proporcingumo principo prasmę. Kitaip tariant, institucijoms leidžiama kištis į asmens gyvenimą tik tiek, kiek reikalinga tikslui pasiekti. Tai nereiškia, kad tikslas pateisina priemones ir jam pasiekti pateisinamas neproporcingas reguliavimas. Šią normą reiktų aiškinti taip, kad tikslas turi būti pasiektas pasitelkus kuo švelnesnius suvaržymus ir taip taikoma proporcija tarp reguliavimo ir žmogaus teisių. Pagal pačio straipsnio struktūrą teisinės valstybės principo veikimą [tarsi] užtikrina proporcingumas, jis nubrėžia atitinkamas ribas tarp valstybės ir asmens. Proporcingumo principas užtikrina bendrą valstybės reguliavimo taisyklių laikymąsi, užtikrina, kad asmens teisės galėtų būti suvaržytos tik tiek, kiek būtina, o teisinės valstybės principas užtikrina pačias žmogaus teises, gyvenimo sferas, kurias norint suvaržyti prireikia įstatyminio reguliavimo ir pagrįstumo, kuris vertinamas kiekvienu konkrečiu atveju atskirai, tik retais atvejais gali būti reguliuojamas bendrosios taisyklėmis.

Teismų praktika išvystė keturias taisykles¹, kurių bendruma apsprendžia ar suvaržymas proporcingas ir būtinas tikslui pasiekti, šios taisyklės (testas) vadinamos *Huang test* (pažodinis vertimas iš angl. kalbos – Huang testas). Keturi testo klausimai, kurie padeda orientuotis teisingam proporcingumo principo taikymui ir įgyvendinimui: (1) „ar tikslas pakankamai svarbus, kad išvis įvesti kažkokį reguliavimą?“, (2) „ar nagrinėjama norma, taisyklė racionaliai susijusi su siekiamu tikslu?“, (3) „ar ne per daug priemonių imtasi tikslui pasiekti?“ ir (4) „ar taikant priemonę pasiekiamas teisinga pusiausvyra tarp paveikto asmens ir platesnės bendruomenės interesų?“. Šių taisyklių dėka daug greičiau ir paprasčiau sprendžiama dėl daugumos ginčų, reguliavimas pakankamai aiškus ir efektyvus, galima sakyti, kad tas kas proporcinga yra teisinga ir tai prisideda prie teisinės valstybės principo įgyvendinimo kasdieniniame gyvenime, normų kūrime ir reguliavimo srityje.

Apibendrinant, tiksliau būtų atskirti teisinės valstybės ir proporcingumo principus kaip du savarankiškus reguliavimus, o aiškinant turinį ir veikimo ribas apibrėžti kaip proporcingumo „pamatu“ teisinės valstybės principui, jei įstatyminės normos reguliuos asmens gyvenimą proporcingai abiejų pusių atžvilgiu, tai bus visuotinai laikoma teisėta. Taigi, teisinės valstybės principo garantija galime laikyti proporcingumą – tai kas laikoma visuotinai teisingu proporcingu santykiu.

¹ De Freitas v. Permanent Secretary of Ministry of Agriculture, Fisheries, Lands and Housing (1999); Huang v. Secretary of State for the Home Department (2007).

1.3.2. Teisinės valstybės principo ryšys su teisės viršenybės principu

Mindaugas Kukaitis (2021) straipsnyje „Visuomenės skydas. Teisė į gynybą - teisės viršenybės principo garantas“ teigė, kad teisės viršenybės principas yra vienas pamatinių, kuriais grindžiama teisinė valstybė. „Teisės viršenybė – tarsi pamatas, kuris palaiko Europos teisinės vertybes, tokias kaip žmogaus teisės, demokratija. Teisės viršenybė – tai žmogaus teisių apsaugos skydas“ (Kukaitis, 2021). Šio principo negalime tapatinti su žinomu romėnų teisės posakiu *dura lex, sed lex*, nes romėnų teisės citata reiškia besąlygi paklusimą įstatymui, teisės viršenybės principo turinys orientuotas į teisėkūrą, teisinį aiškumą, visų asmenų lygybę prieš įstatymą ir efektyvią teisminę apsaugą. Teisėkūros kriterijus priklauso nuo politinių sprendimų: įstatymų kokybės, ir už netinkamus teisės aktus priskiriamos atsakomybės įstatymų leidžiamajai valdžiai, bei realios galimybės per teismus apsiginti individui dėl netinkamo įstatymo reguliavimo, teisių pažeidimų. Teisė į gynybą – teisės viršenybės principo garantas, nes teisminė apsauga laikoma paskutine, o daugeliu atvejų ir vienintele galimybe apginti savo pažeistas teises (Kukaitis, 2021). Šis principas nėra atsitiktinis ar formalus pobūdžio, jis įtvirtintas Europos žmogaus laisvių apsaugos konvencijos 6 ir 13 straipsniuose, kurie garantuoja teisinę gynybą dėl pažeidimų.

Nagrinėjant EŽTK 6 str., kuris užtikrina teisę į teisingą bylos nagrinėjimą, galime išskirti keletą momentų sietinų tiek su proporcingumo tiek su teisinės valstybės principais. Straipsnio pirmojoje dalyje įtvirtinta norma, kuri nurodo proceso trukmę “per kuo trumpesnę laiką” iš dalies sietina su proporcingumo principu, nes teismo proceso laikas privalo būti kuo įmanoma trumpesnis atsižvelgiant į ginčo dalyką, bylos sudėtingumą ir kitus faktorius. Teisės viršenybė, šiame kontekste, pasireiškia per tiksliai nustatytą laiką ir jo reglamentavimą įstatymuose, taigi, teisės viršenybės principo ribas, turinį nustato proporcingumas ir pažeidus šį principą teisės galima ginti remiantis proporcingumo neatitiktimi. Antroje ir trečioje straipsnio dalyse įtvirtintos teisės viršenybės garantijos, kurios užtikrina tinkamą gynybą tiek prieš prasidedant bylos nagrinėjimui, tiek proceso metu. Teisės viršenybės pagrindinė garantija yra gynybinis rodiklis, kitaip tariant, užtikrinamos galimybės tinkamai gynybai: nekaltumo prezumpcija, teisė žinoti kuo esi kaltinamas, tinkamas pasiruošimas gynybai, teisė į gynėją, proceso kalba ir kt. Analizuojant šias garantijas lingvistiniu metodu, lyginant teisės viršenybės ir teisinės valstybės principų sietinumą, galima daryti išvadą, kad teisės viršenybė užtikrina teisinės valstybės principo stabilumą, nes teisinėje valstybėje įstatymų laikymasis kitaip susitarimas tarp asmens ir valstybės - pamatas visai teisinės valstybės

prasmei. Tačiau, kaip anksčiau minėta, svarbus momentas yra pačių teisės normų turinys, taigi, nors ir valstybėje reguliavimas vykdomas pagal reglamentuotus teisės aktus, ji gali būti ir nelaikoma teisine valstybe dėl kitų bendrųjų teisės principų pažeidimų.

Analizuojant teisinės valstybės ir teisės viršenybės principų sąvokas lingvistiniu metodu, nepastebima daug kardinalių ar bent jau ryškesnių skirtumų. Tačiau, nagrinėjant turinį, paskirtį ir panašius aspektus, atskirtis vis labiau ryškėja, galima teigti, kad teisės viršenybės principui ribas „brėžia“ teisinės valstybės ir proporcingumo principai, o teisinės valstybės principą papildo ar (ir) aiškina teisės viršenybės principo paskirtis ir tikslas.

1.3.3. Teisinės valstybės principo ryšys su teisinio tikrumo principu

„Teisinio tikrumo principas yra bendrasis teisės principas, kildinamas iš antikinės Graikijos ir Romos. Šiandien šis principas pripažįstamas kaip demokratinė vertybė ir laikoma bendrojo paveldo dalimi“ (Totskyi, 2014, p. 221). Neatsiejami teisinės valstybės principo elementai yra teisėtų lūkesčių apsauga, teisinis tikrumas ir teisinis saugumas. Teisinio tikrumo principas – vienas iš esminių teisinės valstybės principo tikslų, reiškiantis valstybės pareigą užtikrinti teisinio reguliavimo tikrumą, stabilumą, gerbti teisėtus lūkesčius ir interesus. Teisinio tikrumo principas reikalauja, jog teisinių santykių subjektai būtų tikri dėl savo teisinės padėties.

EŽTT byloje *Gražulevičiūtė prieš Lietuvą* (2021), nustatė teisinio tikrumo principo pažeidimą pagal EŽTK 6 str. 1 d. (teisė į teisingą bylos nagrinėjimą). Remiantis bylos duomenimis, pareiškėja dirbo su vaistiniais preparatais, buvo tyrėja, vieno iš tyrimų metu pacientas numirė, to pasekoje pareiškėja buvo nušalinta nuo eitų pareigų. Lietuvos teismuose dėl šios situacijos buvo iškeltos dvi bylos: (1) dėl neteisėto nušalinimo bei (2) dėl patirtos turtinės ir neturtinės žalos, kurią jos teigimu, patyrė kai buvo nušalinta. EŽTT pažymėjo, kad abiejuose teisminiuose procesuose vyrauja tos pačios šalys, faktinės aplinkybės ir nėra abejonės, kad jos glaudžiai susijusios ir galėtų būti sprendžiamos abi kartu. Nepaisant to, antrajame teismo procese faktinės išvados skyrėsi nuo pirmosios bylos teismo galutinių išvadų. Taigi, EŽTT pabrėžė, kad teisinio tikrumo principas reikalauja, kad civilinis ginčas kai jis nagrinėjamas iš esmės, būtų išspręstas vieną kartą, šiuo konkrečiu atveju Lietuvos Vyriausiasis Administracinis Teismas suteikė valstybei (valstybinei institucijai: valstybinei vaistų kontrolės tarnybai) „antrą šansą“ (EŽTT: teisinio tikrumo..., 2021). Tokiu būdu buvo pažeista teisinio tikrumo principo paskirtis: teisinės sistemos ir veikimo reikalavimų reglamentavimo paisymas.

Teisinio tikrumo pagrindinis tikslas – sureguliuoti teisinę sistemą taip, kad užtikrintų stabilų asmenų teisinį statusą, užtikrintų individualaus elgesio ir teisinio standarto pusiausvyrą. Kad ši norma tinkamai funkcionuotų svarbus individualus pasitikėjimas teisinio statuso patikimumu ir valstybės galių ribojimo momentas. Bronislaw Totskyi (2014) nurodė, kad „teisinis tikrumas kelia tam tikrus teisėkūros ir vykdymo užtikrinimo reikalavimus.“ Pagrindiniai teisinio saugumo reikalavimai gali būti suskirstyti į formalių ir struktūrinių reikalavimų grupes.

Formalūs reikalavimai apima kriterijus, susijusius su „išorine teisės aktų forma“, kitaip tariant, kiekvienam teisės aktui atskirai turi būti numatyti konkretūs apribojimai. *Sunday Times prieš Jungtinę Karalystę* (1980) byloje „The Sunday Times“ leidėjas, redaktorius ir grupė žurnalistų pateikė prašymą Europos žmogaus teisių komisijai, teigdami, kad įsakymas, kuriuo Generalinis prokuroras suvaržė straipsnio publikavimą apie vaisto „talidomido“ poveikį žmogaus organizmui, pažeidžia jų teisę į saviraiškos laisvę, garantuojamą Europos žmogaus teisių konvencijos 10 straipsnyje. EŽTT nurodė, kad „du iš posakio „nustatyta įstatymo“ kylančių reikalavimų yra: 1) kad „įstatymas turi būti pakankamai prieinamas“, t. y. pilietis turi turėti galimybę turėti nurodymą, kuris yra tinkamas galiojančių teisės normų sąlygomis; ir 2) kad „norma negali būti laikoma „teisė“, nebent ji suformuluota pakankamai tiksliai, kad pilietis galėtų reguliuoti savo elgesį“. Teismai negalėjo veikti vakuume: nors jie buvo ginčų sprendimo forumas, tai nereiškia, kad kitur negali būti iš anksto aptariami ginčai. Žiniasklaida turėjo skleisti informaciją ir idėjas šiais klausimais kurie buvo nagrinėjami teismuose kaip ir kitose viešojo intereso srityse. Nepakako, kad trukdymas priklausė pagal Konvencijos 10 straipsnio 2 dalyje išvardytų išimčių klasei, nei kad jis buvo nustatytas dėl to, kad jo objektas patenka į konkrečią kategoriją arba jam galioja bendrai suformuluota teisinė taisyklė ar absoliutūs terminai, tačiau teismas turėjo įsitikinti, kad tai būtina, atsižvelgiant į konkrečios bylos faktus ir aplinkybes.“ EŽTK suformulavo taisyklę pagal kurią konkrečiam teisės aktui turi būti numatyti konkretūs teisės apribojimai, bet reguliavimas priklauso ne vien nuo „rašytinės teisės“, bet ir nuo bendrosios teisės normų.

Struktūrinis reikalavimas apima vidinį teisinio tikrumo turinio įtvirtinimą t. y. teisinio saugumo garantą – aiškų normų formulavimą. Įstatyminės normos turi būti taip aiškiai ir kiekvienam suprantamai reglamentuotos, kad asmenys galėtų numatyti kokias pasekmes jiems sukels konkretus ieškinys (Totskyi, 2014, p. 208). B. Totskyi (2014) pabrėžia, kad „reikiamo aiškumo lygis priklauso nuo jo nustatytų apribojimų. Įstatymas negali būti aiškus visiems žmonėms tuo pačiu mastu. Intelektinė plėtra, teisinis sąmoningumas ir kiti veiksniai vaidina svarbų vaidmenį "bendram įstatymo aiškumui".

Įstatymas nėra tik vienas ar du įstatai. Teisė yra sudėtingas socialinis reiškinys, todėl jis turi būti aiškinamas kompleksiskai. Taigi, konkretus reguliavimas gali būti "pakankamai aiškus", jei po sudėtingo aiškinimo jis turi konkretų teisinio elgesio metodiškumą. "Įstatyminė norma laikoma nesuprantama, kai teisininkas naudodamasis savo sukauptomis žiniomis, visais prieinamais šaltiniais, negali suprasti teisinio reguliavimo mechanizmo ir reguliavimo reikšmės.

Teisinio tikrumo principas yra tarsi „ribotuv“ teisės viršenybei, garantas, kad netinkama norma galima būtų panaikinti ar koreguoti taip, kad nepažeistų asmens teisių. Šios normos glaudžiai susiję su teisinės valstybės principu, nes jos veikdamos kartu sukuria darnų mechanizmą užtikrinantį ne tik asmens gyvenimo reguliavimą teisės normomis, bet ir galimybę prieštarauti įstatymams ir juos koreguoti teisiniu keliu, taip plečiant ir tobulinant įstatymines normas, kad jos „tarnautų“ asmenims tiek pat, kiek yra palankios valstybei.

Apibendrinant kas išdėstyta skyriuje, teisinės valstybės principas yra pamatas demokratinės valstybės klestėjimui. Pačio principo sąvoka, kuri būtų visuotinai pripažįstama nėra tiksliai suformuluota, tačiau ratifikuota visose demokratinių valstybių Konstitucijoje ir yra plačiai naudojama teismų praktikoje. Negalime teigti, kad teisinės valstybės principas yra tiesiog idėjinis, nes nėra tikslios jo formuluotės, principo tinkamą funkcionavimą užtikrina teismų praktikos išaiškinimai, įtvirtintos garantijos bei elementai. Bendrieji teisės principai veikdami bendrai suprantami kaip pamatinės nuostatos įstatymų kūrimui tiek nacionaliniu, tiek tarptautiniu lygmeniu. Aptartų principų visuma padeda teisinės valstybės nuostatomis tinkamai funkcionuoti visuomeniniame gyvenime, nes jei proporcingumo, teisės viršenybės ar teisinio tikrumo principai nesisietų su teisinės valstybės „misija“, veikimo garantijos, ribos ir kitos sritys būtų išbalansuotos, ko pasekoje galimos interpretacijos kuriant, aiškinant ir taikant įstatymines normas. Aptarti principai funkcionuoja kaip savarankiški reguliavimo įrankiai, nes kiekvienu iš jų galima remtis atskirai ginant pažeistas teises, tačiau jų visuma suponuoja teisinės valstybės bei demokratijos pagrindinį tikslą, sukuria darnų mechanizmą padedantį tinkamai reguliuoti įvairias gyvenimo sritis, o jas pažeidus - efektyvų gynimąsi.

2. TEISINĖS VALSTYBĖS PRINCIPO KODIFIKACIJA EUROPOS ŽMOGAUS TEISIŲ KONVENCIJOJE IR EUROPOS ŽMOGAUS TEISIŲ TEISMO JURISPRUDENCIJOJE

Europos žmogaus teisių Konvencija daro didelę įtaką tarptautinėje teisėje: užtikrina taisyklėmis grindžiamą tvarką, įtvirtina pagrindines žmogaus teises ir laisves. EŽTK normos užtikrina demokratinę santvarką, tačiau laikams modernėjant atsiranda poreikis kai kurių normų taikymo ir aiškinimo korekcijoms. Pastaraisiais metais vis labiau diskutuojama apie teisinės valstybės principo galios ribas, taigi, reikalingas ypatingas dėmesys, norint užtikrinti, kad teisinės valstybės principas būtų sustiprintas jam turi būti skiriama daugiau dėmesio. Jei teisinės valstybės principas ir jo apsauga nebus tinkamai užtikrinama tiek tarptautinės, tiek Europos Sąjungos lygmeniu, gali atsirasti probleminių aspektų solidarumui, sanglaudai ir pasitikėjimu teisinėmis normomis, ko pasekoje nacionaliniai sprendimai negalėtų veikti darniai, kaip tarptautinės teisės visuma (Europos Komisijos ataskaita..., 2019).

2.1. Kreipimasis dėl pažeidimo į Europos žmogaus teisių teismą ir priimtimumo ribos

Tiesioginį EŽTK veikimą užtikrina asmens teisė kreiptis į EŽTT. Europos Žmogaus Teisių Teismas turi jurisdikciją nagrinėti: tarpvalstybines bylas (EŽTK 33 str.), individualias peticijas (EŽTK 34 str.), sprendimų neįvykdymo klausimus (EŽTK 46 str.), Ministrų Komiteto prašymu Teismas gali teikti konsultacines išvadas Konvencijos ir jos protokolų nuostatų aiškinimo teisiniais klausimais (EŽTK 47 str.) bei teikti konsultacines išvadas nacionalinių teismų prašymu. Remiantis Europos Žmogaus Teisių Teismo statistiniais duomenimis 2021 m. teismų formavimui buvo skirta 44 250 prašymų, t. y. 6 proc. daugiau nei 2020 m. (41 700). 27 100 iš jų buvo įvardytos kaip vieno teisėjo bylos, kurios gali būti paskelbtos nepriimtinos (2020 m. – 1 proc. padidėjimas). Kaip ir ankstesniais metais, vieno teisėjo prašymai ir toliau nagrinėjami, kai tik nustatoma, kad jie atitinka tokios procedūros reikalavimus. Be to, 17 150 prašymų buvo įvardyti kaip tikėtinos Rūmų ar Komiteto bylos (15 proc. daugiau nei 2020 m.). Analizuojamos temos kontekste, dėmesys bus skiriamas individualių peticijų teikimui.

Konvencijos 34 str. įtvirtinta individualios peticijos teisė: „Kiekvienas fizinis asmuo, nevyriausybinės organizacijos ar grupės asmenų, teigiantys, kad jie yra vienos iš Aukštųjų Susitariančių Šalių padaryto Konvencijoje ir jos protokoluose įtvirtintų teisių pažeidimo auka, gali pateikti Teismui individualią peticiją.“ Konvencijos 35 str. numato peticijos priimtimumo sąlygas nurodydamas, kad „Teismas gali priimti bylą nagrinėti tik

po to, kai pagal visuotinai pripažintus tarptautinės teisės principus buvo panaudotos visos valstybės vidaus teisinės gynybos priemonės, ir ne vėliau kaip per keturis mėnesius nuo tos dienos, kai buvo priimtas galutinis sprendimas“ t. y. EŽTT gali nagrinėti ginčus tik tada kai ginčas buvo spręstas nacionaliniuose teismuose ir pasinaudojo visomis galimomis gynybos priemonėmis nacionaliniu lygiu. Aptariamo straipsnio 2d. įtvirtina dvi nepriimtumo sąlygas: (1) peticija negali būti pateikiama anonimiškai arba (2) „pagal savo esmę [peticija] tokia pati, kurią Teismas jau svarstė arba, kuri jau buvo perduota kitai tarptautinei tyrimo ar ginčo sprendimo institucijai ir, jeigu peticijoje nėra jokių bylai reikšmingų naujų duomenų.“ Svarbu pabrėžti, kad Teismas gali paskelbti peticiją nepriimtina bet kurioje proceso stadijoje, o pagal straipsnio 3d. Teismas skelbia, kad peticija nepriimtina jeigu „peticija nesuderinama su Konvencijos ir jos protokolų nuostatomis, yra aiškiai nepagrįsta arba pateikta piktnaudžiaujant individualios peticijos teise“ arba „pareiškėjas nepatyrė didelės žalos, išskyrus atvejus, kai iš pagarbos žmogaus teisėms pagal Konvenciją ir jos protokolus peticiją reikia nagrinėti iš esmės“. Be Konvencijoje įtvirtintų taisyklių teismų praktikoje yra suformuluoti keturi kriterijai individualių peticijų priimtinumui apspręsti.

Ratione personae kriterijus, kuris reikalauja kad asmuo, kuris kreipiasi į EŽTT turėtų aukos statusą. Aukos statusas reiškia, kad asmuo patyrė žalą asmeniškai nuo neteisėtų valstybės veiksmų ir šį statusą asmuo privalo išlaikyti viso proceso metu, byla gali būti nutraukiama, jei pareiškėjas praranda statusą. Aukos sąvoka apima tiesiogines (įskaitant potencialias) ir netiesiogines aukas (kai tarp tiesioginės aukos ir pareiškėjo yra asmeninis ir konkretus ryšys). Aukomis gali būti laikomi tik gyvieji asmenys, bet aukos mirtis automatiškai nereiškia, kad byla išbraukiama – šeima gali tęsti bylą ir ginti mirusiojo interesus, statusas prarandamas: jei valstybės lygmeniu pažeidimas aiškiai ar bent iš esmės pripažįstamas ir ištaisomas (už jį atlyginama), dėl šios priežasties EŽTT nebelieka tikslo nagrinėti bylos (V. Milašiūtės paskaitų medžiaga, 2021). Anksčiau minėtoje *Soering prieš Jungtinę Karalystę* (1989) byloje suformuluotas *Ratione personae* suderinamumas reikalauja, kad „galimas EŽTK pažeidimas būtų atliktas Susitariančiosios Šalies arba galėtų būti jai priskirtas. Valstybė yra atsakinga už savo valdžios institucijų atliktus veiksmus tiek valstybės teritorijoje, tiek už jos ribų, nepriklausomai nuo to ar neigiamos pasekmės atsiranda valstybės viduje ar už jos sienų“. *Ilaşcu ir kiti prieš Moldovą ir Rusiją* (2004) byloje nurodytos valstybės atsakomybės ribos: Valstybės atsakomybė pagal EŽTK gali kilti ir tuo atveju, jeigu, esant jos pareigūnų tyliam sutikimui ar nuolaidžiavimui (neveikimui), asmenys pažeidžia Konvencijos garantuojamas žmogaus teises.“ Taip pat, peticija turi būti pateikiama prieš valstybę, o ne

fizinį asmenį (*X prieš Jungtinę Karalystę*, 1978), bei *E. S. prieš Vokietiją* (1994) byloje išaiškinta, kad peticija negali būti teikiama prieš valstybę kuri nėra ratifikavusi Europos žmogaus teisių konvencijos. (V. Milašiūtės paskaitų medžiaga, 2021).

Ratione loci principas reikalauja, kad pažeidimas būtų atliktas valstybės - atsakovės jurisdikcijoje arba jos kontroliuojamoje teritorijoje (*Kipras prieš Turkiją* (1994)) arba pagal *X prieš Vokietijos Federaciją* (1973) byloje: pažeidimus turėjo atlikti diplomatinių ar konsulinių atstovų įstaigos užsienyje arba laive ar lėktuve, kuris yra registruotas atitinkamoje valstybėje arba yra su jos vėliava (*Banković and Others v. Belgium and 16 Other Contracting States* (1999)).

Ratione temporis arba kitaip laiko kriterijus nurodo, kad pažeidimas gali būti nagrinėjamas tik tada kai valstybė yra ratifikavusi EŽTK arba jei pažeidimas įvyko prieš ratifikavimą, bet kartojasi ir po Konvencijos pripažinimo, šios nuostatos buvo įtvirtintos *Blečić prieš Kroatiją* (2006) ir *Šilih prieš Slovėniją* (2009) bylose. O jeigu yra skundžiamas ne pačioje Konvencijoje, o viename jos protokolų įtvirtintas taisyklės pažeidimas, Teismas atsižvelgia į ratifikavimo datą ir aplinkybes. (V. Milašiūtės paskaitų medžiaga, 2021).

Ratione materiae (materialumo kriterijus) reiškia, kad EŽTT gali nagrinėti peticijas, kuriose yra kalbama apie Konvencijoje bei jos protokoluose įtvirtintų teisių ir laisvių pažeidimus. Klausimas gali kilti, kai konkrečios normos atžvilgiu padaryta išlyga, *Kozlova and Smirnova prieš Latviją* (2000) byloje buvo pasakyta, kad „peticijos, susijusios su nuostata, dėl kurios valstybė padarė išlygą, neatitinka *ratione materiae* principo.“ Taigi, EŽTT turi kompetenciją nagrinėti ginčus tik dėl aiškiai ratifikuotų Konvencijos normų. (V. Milašiūtė, 2021, paskaitų medžiaga).

Apibendrinant, apspręsti individualios peticijos priimtinumui reikia nustatyti keturių kriterijų visumą. Neatitinkant bent vieno iš jų, peticija negali būti nagrinėjama EŽTT, nes tokiu būdu negalėtų būti užtikrinamas teisingas teisinis reguliavimas, ko pasekoje valstybės narės galėtų abejoti Europos Žmogaus Teisių Teismo autoritetu ir sprendimų patikimumu. EŽTT laikomas demokratijos ir teisinės valstybės klestėjimo garantu, todėl valstybės įsipareigoja priimti ir vykdyti Teismo sprendimus.

C. Grabenwater (2014) nurodo, kad „teisė į individualų taikymą yra vienas iš EŽTK sistemos kertinių akmenų, nes tai yra procedūrinė priemonė, užtikrinanti veiksmingą svarbiausių žmogaus teisių, kaip Europos vertybių dalies, įgyvendinimą. Kitaip tariant, EŽTK teisėms suteikiama tikra praktinė reikšmė dėl individualaus taikymo. Įsigaliojus Protokolui Nr. 11, teisės į individualų taikymą suteikimas valstybėms nebėra neprivalomas, bet privalomas Konvencijos 34 straipsnis. Galimybė asmenims ginti savo

teises prieš valstybę bylą nagrinėjant tarptautinio teismo teisėjui ir gauti teisiškai įpareigojantį sprendimą yra EŽTK sistemos ypatumas, palyginti su kitomis tarptautinėmis žmogaus teisių apsaugos sutartimis.” Valstybei ratifikavusiai EŽTK sprendimas yra privalomas, jo nesilaikant galima susilaukti sankcijų, o kitoms valstybėms narėms – tai orientacinio pobūdžio išaiškinimas. Svarbu paminėti, kad EŽTT sprendimas negali panaikinti nacionalinių įstatymų ar priversti sukurti naujų, jie tiesiog koordinuoja kryptį įstatymo tobulinimo ir aiškinimo srityse, teismo kompetencija apsiriboja pažeidimo nustatymu (Grabenwater, 2014).

Konvencijos 46 str. įtvirtintas EŽTT sprendimų privalomumas ir vykdymas: „Aukštosios Susitariančios Šalys įsipareigoja vykdyti galutinį Teismo sprendimą kiekvienoje byloje, kurios šalys jos yra“ (EŽTT 46 str. 1d.). Sprendimų privalomumą apsprendžia Konvencijos ratifikavimas, kuris ir suponuoja, kad pripažįstamas ir Europos Žmogaus Teisių Teismo autoritetas. To pačio straipsnio 4 d. įtvirtintos nuostatos užtikrinančios sprendimų laikymąsi: „jei Ministrų Komitetas nutars, kad Aukštoji Susitariančioji Šalis atsisako vykdyti sprendimą byloje, kurios šalis ji yra, oficialiai įspėjęs Šalį ir dviejų trečdalių atstovų, įgaliotų dalyvauti Komitete, balsų dauguma priėmęs sprendimą, jis gali kreiptis į Teismą su klausimu dėl Šalies įsipareigojimų pagal 1 dalį nevykdymo.“ Valstybė, kuri yra šalis byloje, gavus teismo sprendimą privalo imtis bendrų arba individualių teisinių priemonių pažeidimui sustabdyti t. y. pakeitimai ar patvarkymai turi būti įtvirtinti nacionalinėje teisėje, kad teisės pažeidimai nepasikartotų. Taip pat, Europos Žmogaus Teisių Teismas palieka diskreciją Valstybėms narėms apsispręsti kokių priemonių būtų tikslingiausia imtis keičiant ar tobulinant reguliavimą, svarbiausia, kad priemonė pateisintų tikslą t. y. priemonės turi būti suderintos su teismo išvada. Pagal aptariamą straipsnį, valstybės narės turi pareigą *restitutio in integrum* principo įgyvendinimui užtikrinti, kad būtų atkurta situacija prieš teisės pažeidimą nukentėjusiai šaliai bei pašalinti įstatymines normas, kurios gali kliudyti ieškovės padėties kompensavimui (Grabenwater, 2014). Svarbu, kad prieš ratifikuojant EŽTK, būtų nustatyta, kokia institucija nacionaliniu lygmeniu užtikrintų tiesioginį sprendimų vykdymą. Nors ir Konvencijos 46 str. valstybei nepriskiriamos jokios funkcijos, bet numanoma užuomina į valdžių padalijimo principą, kuris yra lemiamas norint tinkamai vykdyti priištus įsipareigojimus.

2.2. Teisinės valstybės principo kodifikacija Europos žmogaus teisių Konvencijoje

Išnagrinėjus teisinės valstybės principo sampratą, elementus bei taikymo ribas, kyla klausimas, ar galima principą prilyginti įstatymui. Iš vienos pusės principai turi reguliavimo ribas, yra plačiai naudojami ir aiškinami teisinių institucijų, privalomumas pasireiškia galimybe ginti pažeistas teises remiantis principine norma, taip pat, principai laikomi pamatinėmis įstatymų normomis. Tačiau, lyginant pastebimas vienas iš skirtumų, kad principų turinys negali būti pritaikomas ar keičiamas remiantis bylos aplinkybėmis t. y. konkretus principas ir jo tikslas negali būti pakeistas pritaikant nagrinėjamai situacijai. 2022 m. pavasario semestrą VU Teisės fakultete pradėjusioje konferencijoje V. Mikelėnas pristatė pranešimą „Principas v. Taisyklė: konfliktas tarp teisinio neapibrėžtumo ir teisinio aiškumo“. Profesorius dėstydamas pranešimą rėmėsi Lietuvos Aukščiausiojo Teismo (2021) nutartimi, kurioje teismas nusprendė netaikyti Akcinių bendrovių įstatymo (toliau - ABI) nuostatos, kuri profesoriaus teigimu „pritaikyta ir skirta reguliuoti identiškoms situacijoms“, tačiau teismas rėmėsi sąžiningumo ir teisingumo principais, taigi, veikdamas *contra legem*. Taikant principą vietoj įstatyminės normos ir nenurodant tos normos netinkamumo ar kolizijos principo atžvilgiu, galimas turinio pritaikymas situacijai ko pasekoje kvestionuojama jo paskirtis. Donatas Murauskas (2022) straipsnyje “Kodėl teisės principai neturi pakeisti teisės normų?” analizuodamas šią situaciją nurodo, kad V. Mikelėnas kelia šį klausimą „kaip diskutavimą apie principo, kaip reliatyvios, neapibrėžtos kategorijos galimybę pakeisti aiškia ir konkrečia teisės norma“ ir nurodo, kad „principai yra ilgalaikio formavimosi rezultatas. Teismas, taikydamas principą, identifikuoja principo savybes ir atsako į klausimą, ar šiuo konkrečiu atveju faktinė situacija tas savybes tenkina. Principo turinys nuo konkrečios situacijos neturėtų keistis.“ Taigi, negalima principo taikymo aiškinti sulyginant jį su įstatymine norma, remtis principo pažeidimu tikslingiausia tik nurodžius įstatyminę norma, kurioje principas yra įtvirtintas ar kodifikuotas.

Per daugiau nei 35 metus, EŽTT priėmė begalę sprendimų, kurie padėjo aiškinti ir plėtoti Europos žmogaus teisių konvencijos normas, galima sakyti, kad visos EŽTK normos suponuoja teisinės valstybės idėją. Dažniausi kreipimaisi į EŽTT būna dėl Konvencijos 2, 3, 5, 6, 7, 8, 10 bei 13 straipsniuose įtvirtintų žmogaus teisių. Aptariamose temose kontekste, gilinantis į teisinės valstybės principo užtikrinimą pasirinkau nagrinėti kelis straipsnius, jų taikymo ribas ir sąsajas su teisinės valstybės principu.

Absoliučia žmogaus teise laikomas EŽTK 3 str., kuriame įtvirtintas kankinimo draudimas: „niekas negali būti kankinamas, patirti nežmonišką ar žeminantį jo orumą

elgesį, arba būti tokiu būdu baudžiamas.“ Pačiame straipsnio ar EŽTK tekste absoliutumas nėra minimas ir daugelis teisių turi išimtis suformuluotas pačiame įstatymo tekste arba EŽTT jurisprudencijoje t. y. jos gali būti ribojamos. Bet Konvencijos 3 str. numatytas kankinimo draudimas, 4 str. 1 d. numatytas vergijos ar nelaisvės draudimas ir 7 str. numatyti draudimai bausti ne pagal įstatymą bei skirti sunkesnę bausmę negu ta, kuri buvo taikoma nusikaltimo padarymo metu, laikytini absoliučiomis nuostatomis, nes jų tekste nėra numatyta išimčių, o 15 str. (nukrypimas nuo įsipareigojimų nepaprastosios padėties atveju) 2 d. draudžia taikyti jiems išimtis net ir nepaprastosios padėties sąlygomis. Teisinėje valstybėje absoliučios Konvencijos normos negali būti pažeistos jokiais priemonėmis ar būdais.

Europos žmogaus teisių konvencijos 3 str. pasižymi trimis draudžiamo elgesio kategorijomis: kankinimu, nežmonišku elgesiu arba baudimu bei žeminančiu orumą elgesiu ar baudimu. Byloje *Ciorap prieš Moldovą* (2007) pabėgėlių stovykloje ieškovas paskelbė bado streiką. Medicinos darbuotojai asmeniui gan išsekus pradėjo jį maitinti per prievartą. Priemonė, kuri buvo terapinė būtinybė nustatytų medicinos principų požiūriu, iš esmės negalėjo būti laikoma nežmoniška ir žeminančia. Tą patį galima pasakyti ir apie maitinimą, kai siekiama išgelbėti bado pagalba streikuojančio asmens gyvybę. Tačiau teismas turėjo įsitikinti, kad 1) buvo įtikinamai įrodyta medicininė būtinybė, 2) buvo laikomasi procesinių garantijų ir 3) tai, kaip buvo vykdomas maitinimas per prievartą, nepasiekė draudžiamo sunkumo lygio. Šiuo atveju ieškovo pakartotinis maitinimas per prievartą buvo paskatintas ne dėl pagrįstų medicininių priežasčių, o dėl to, kad jis būtų priverstas nutraukti savo protestą. Tai buvo padaryta tokiu būdu, kuris be reikalo paveikė jį dideliu fiziniu skausmu ir pažeminimu, todėl teismas pasisakė, kad tai gali būti laikoma kankinimu.

M. K. ir kiti prieš Lenkiją (2020) byloje, EŽTT sprendė klausimą dėl pasienio pareigūnų atsisakymo priimti prieglobsčio prašymus ir pareiškėjų išsiuntimo į trečiąją šalį, kai jiems gresia grąžinimas ir netinkamas elgesys kilmės šalyje. Bylos faktinės aplinkybės nurodo, kad pareiškėjai čečėnų kilmės Rusijos piliečiai, kurie 2017 m. Lenkijos ir Baltarusijos pasienio kontrolės punktuose kelis kartus kreipėsi į pasienio pareigūnus, siekdami pateikti prieglobsčio prašymus, tačiau tokia galimybė jiems nė karto nebuvo suteikta ir jie visus kartus buvo grąžinti į Baltarusiją, nors pareiškėjai teigė, kad grąžinus juos į Rusijos Federaciją (Čečėniją), jie bus kankinami ir patirs kitokią nežmonišką ar žeminančią elgesį. Pareiškėjai teigė, kad Lenkijos valdžios institucijos, pažeisdamos Konvencijos 3 straipsnį, pakartotinai nesuteikė jiems galimybės pateikti tarptautinės apsaugos prašymo. Teismas sprendė, kad pareiškėjų bylose priimti

sprendimai neleisti atvykti į Lenkiją buvo kolektyvinis užsieniečių išsiuntimas. Teismas konstatavo, kad buvo pažeistas Konvencijos 13 str. kartu su Konvencijos 3 str. ir Protokolo Nr.4 4 str. dėl to, kad pareiškėjams nebuvo prieinamos gynimo priemonės, turinčios automatinį sustabdomąjį poveikį, ir kad valstybė neįvykdė savo įsipareigojimų pagal Konvencijos 34 str., nes Teismo taisyklių 39 str. numatytas laikinas apsaugos priemonės vykdė tik labai vėluodama arba neįvykdė visai (EŽTT praktikos apžvalga, 2020 m. liepos 1 d. – 2020 m. gruodžio 30 d.).

Europos žmogaus teisių konvencijos 3 str. kankinimų, nežmoniško elgesio, baudimo bei žeminantys orumą veiksmai yra griežtai draudžiami. Šis straipsnis viena iš absoliučių žmogaus teisių, kurios negali turėti išimčių, bei joms negalioja proporcingumo principo nuostatos. Toks žmogaus teisių garantavimas bei tvirtas laikymasis užtikrina demokratinės valstybės ir bendrijos idėjas, suponuoja teisinio valstybės principo tikslą – užtikrinama, kad valstybėje ne tik būtų laikomasi įstatymų ir tik teisinės normos reguliuotu sritis, kurias būtina reguliuoti, bet ir suabsoliutintos įstatyminės normos negalėtų jokiais būdais būti pažeistos be padarinių. Įstatyminių normų laikymąsi užtikrina pirmiausia nacionaliniai teismai, o įtarus nacionalinių teismų pažeidimą – tarptautiniai instrumentai (jei valstybės pripažinusios šių institucijų kompetenciją).

Europos žmogaus teisių konvencijos 6 str. įtvirtintas vienas iš teisinės valstybės principų elementas: teisė į teisingą teismą. Teisingo teismo samprata aptariamo straipsnio kontekste gali būti suprantama kaip civilinio pobūdžio teisės ir pareigos arba kaip baudžiamąjį kaltinimo garantija. *Athanassoglou ir kiti prieš Šveicariją* (2000) byloje buvo pasakyta, kad „ginčas turi būti dėl teisių ir pareigų, kurios kyla iš nacionalinės teisės. Teismas sprendžia ar tokios teisės, kaip teisė į gyvybę, sveikatą ir kt. yra gerbiamos nacionalinėje teisėje“ ir ar jų yra paisoma. Taip įtvirtinama civilinio ginčo pobūdžio pusė orientuota į pagrindines asmens laisves ir teises. Baudžiamosios teisės pusė užtikrina, kad „kaltinimas“ turi būti suprantamas kaip oficialus pranešimas, kurį asmeniui dėl padaryto teisės pažeidimo įteikia kompetentingos valstybės institucijos, arba kiti būdai ar priemonės, kurių pagalba jis yra paveikiamas esamos situacijos ir įtraukiamas į baudžiamąjį procesą remiantis EŽTT *Deweer prieš Belgiją* (1980) bylos išaiškinimais. *Foti ir kiti prieš Italiją* (1963) byloje EŽTT nurodė, jog kaltinimo sąvoka Teismo jurisprudencijoje yra interpretuojama plečiamai, į ją taip pat patenka „kitos priemonės, kuriomis išreiškiamas įtarimas, ir kurios gali iš esmės paveikti įgalimojo padėtį.“ Teismas nustatė, kad „esminiu poveikiu įtariamojo padėčiai“ taip pat laikytini tokie veiksmai: arešto, gyvenamosios vietos, asmens kratos sankcionavimas, vėliau

poveikių sąrašas buvo papildytas² asmens apklausos apie jo paties galimai padarytos veikos aplinkybes prieš pareiškiant oficialų kaltinimą. Aptariamas straipsnis yra plačiai taikomas teismų praktikoje dėl įvairių įtvirtintų taisyklių jame, tačiau aptariamos temos kontekste svarbiausia išsiaiškinti teisinės valstybės principo garantijos, teismų nepriklausomumo, taikymą Europos žmogaus teisių teismo praktikoje.

Byloje *Baka prieš Vengriją* (2016) pareiškėjas buvo išrinktas Vengrijos Aukščiausiojo Teismo pirmininku šešerių metų kadencijai, kuri turėjo baigtis 2015 m. 2011 m. naujosios Vengrijos konstitucijos pereinamosiose nuostatose numatyta, kad Aukščiausiojo Teismo teisių perėmėjas yra *Kúria* ir Aukščiausiojo Teismo pirmininko įgaliojimai baigiasi įsigaliojus naujai konstitucijai. Vadovaujantis šia nuostata, pareiškėjo kaip teismo pirmininko įgaliojimai baigėsi 2012 m. sausio 1 d. Kandidatams į *Kúria* pirmininko pareigas buvo keliamas reikalavimas turėti bent penkerių metų teisėjo darbo patirties Vengrijoje. Pareiškėjas yra buvęs Europos Žmogaus Teisių Teismo teisėjas ir darbas šiame teisme į minėtą stažo reikalavimą neįskaičiuojamas, todėl jis neatitiko kandidatams į *Kúria* pirmininkus keliamų reikalavimų. Atsižvelgiant į teismų nepriklausomumo principą, pareiškėjas turėjo teisę tarnauti savo kadencijos laiką iki jos pasibaigimo arba netekus mandato. Teismas paminėjo, kad savo praktikoje yra pripažinęs, jog kai kuriose situacijose asmenys pagal nacionalinę teisę neturėjo subjektinės teisės, kuri galėjo būti ginama teisme, ir todėl nebuvo pagrindo taikyti Konvencijos 6 straipsnį. Apžvelgiamoje byloje aplinkybė, kad pareiškėjo įgaliojimai buvo naikinami *ex lege* nauju teisiniu reguliavimu, negalėjo retrospektyviai pašalinti galimybės ginti individualią teisę, kurią numatė anksčiau galioję įstatymai, todėl šioje situacijoje privalėjo būti vadovaujama Konvencijos 6 straipsnio nuostatomis. Šiuo atveju pareiškėjui nebuvo sudaryta galimybė apskųsti sprendimą nutraukti jo įgaliojimus nacionaliniame teisme ar kitoje jam prilygstančioje institucijoje. Tokį teisminės kontrolės nebuvimą lėmė teisinis reguliavimas, kurio atitiktis teisinės valstybės principo reikalavimams yra abejotina. Teismas pažymėjo, kad procedūriniam teisingumui privalo būti teikiama ypač didelė reikšmė teisėjų atleidimo, įgaliojimų netekimo atvejais – juose turi būti suteikta galimybė patikrinti sprendimo pagrįstumą institucijai, kuri būtų nepriklausoma nuo įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžių. Apžvelgiamoje byloje: pareiškėjui netekus įgaliojimų jam nebuvo sudaryta galimybė pasinaudoti teise ši sprendimą apskųsti, todėl buvo iš esmės paneigta pareiškėjo teisė į teismą (EŽTT praktikos apžvalga, 2016 m. sausio 1 d. – 2016 m. birželio 30 d.).

² Žiūrėti: Aleksandr Zaichenko prieš Rusiją, Nr. 39660/02, §43.

Teisėjų nepriklausomumo garantas, buvo nagrinėtas *Čivinskaitė prieš Lietuvą* (2020) byloje. Remiantis faktinėmis aplinkybėmis, pareiškėja eidama prokurorės pareigas sulaukė kritikos iš tuometinės prezidentės dėl netinkamai vykdomų pareigų. Ko pasekoje, situacija susidomėjo ir žurnalistai. Pareiškėja dėl netinkamų pareigų vykdymo gavo drausminę nuobaudą dėl kurios kreipėsi į nacionalinius teismus. Nacionaliniai teismai tiek pirmoji, tiek antroji instancija priėmė ieškovei nepalankų sprendimą, dėl šios priežasties pareiškėja kreipėsi į EŽTT remdamasi Konvencijos 6 straipsnio 1 ir 2 dalių pažeidimais, kitaip tariant, nurodė, kad „teismai nebuvo nešališki jos atžvilgiu. Teismas, vertindamas tai, kad administraciniai teismai nepateikė jokio vertinimo dėl pareiškėjos skundo argumentų dėl politinio ir žiniasklaidos kišimosi, kuris, pareiškėjos nuomone, turėjo įtakos jos drausminės nuobaudos skyrimui, atkreipė dėmesį į tai, kad šis pareiškėjos skundo argumentas buvo suformuluotas labai lakoniškai, o administraciniai teismai pateikė pakankamai išsamius argumentus, kuriais pripažino, kad drausminė nuobauda pareiškėjai paskirta pagrįstai ir yra teisėta“. Todėl Teismas konstatavo, kad toks teismų „tylėjimas“ (angl. courts' silence) traktuotinas kaip skundo argumentų dėl politikų ir žiniasklaidos kišimosi atmetimu. Atsižvelgęs į tai, ką nustatė, Teismas padarė išvadą, kad šiuo atveju nėra įrodymų, leidžiančių abejoti administracinių teismų, nagrinėjusių pareiškėjos bylą, nepriklausomumu ir nešališkumu.

Teismų nepriklausomumas yra absoliuti sąlyga teisingumui vykdyti, be nešališkų teismų visuomenė negalės pasitikėti ir teisinės valstybės stabilumu ir tikrumu. Pavyzdžiui 2021 m. gegužės 7 d. EŽTT sprendimu byloje *Xero Flor w Polsce sp. zo. prieš Lenkiją* pripažino, kad Lenkijoje nėra veiksmingos konstitucinės kontrolės institucijos, nes Lenkijos Konstitucinis Tribunolas neatitinka teismo, kuris įkurtas laikantis įstatymų, kriterijaus (Jočienė, 2021, p. 38). Taigi, teismų nepriklausomumas turi būti aiškinamas ne pažodžiui, o plačiau, nes apima teisėjų nešališkumą, kontrolinių institucijų tinkamą priežiūrą, paskyrimus minėtoms pareigoms ir patį teisminių institucijų formavimo teisinį reglamentavimą ir jo laikymąsi. Visi šie požymiai ne tik sudaro teismų nepriklausomumo sampratą, bet ir yra viena iš tiesioginių garantijų užtikrinti teisinio valstybės principo veiklą tiek valstybės viduje (nacionalinėje teisėje) tiek tarptautinės teisės mastu.

Europos žmogaus teisių Konvencijos 8 str. garantuoja, kad „kiekvienas turi teisę į tai, kad būtų gerbiamas jo privatus ir šeimos gyvenimas, būsto neliečiamybė ir susirašinėjimo slaptumas“. EŽTT 2021 metų apžvalgoje „Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights“ nurodo, kad „norėdamas remtis Konvencijos 8 straipsniu, pareiškėjas turi įrodyti, kad jo skundas atitinka bent vieną iš keturių straipsnyje nurodytų interesų“, t. y. privatų gyvenimą, šeimos gyvenimą, namus ir susirašinėjimą.

Kai kurie klausimai, žinoma, apima daugiau nei vieną susidomėjimą. Pirma, EŽTT nustato, ar ieškovo reikalavimas patenka į 8 straipsnio taikymo sritį, nagrinėja, ar buvo kišamasi į šią teisę, ar buvo atsižvelgta į teigiamus valstybės įsipareigojimus ginti šią teisę. Sąlygos, kuriomis valstybė gali trukdyti naudotis saugoma teise, yra nustatytos 8 straipsnio 2 dalyje, būtent nacionalinio saugumo, visuomenės saugumo ar šalies ekonominės gerovės labui, netvarkos ar nusikalstamumo prevencijai, sveikatos ar moralės apsaugai arba kitų asmenų teisių ir laisvių apsaugai. Apribojimai leidžiami, jei jie yra "pagal įstatymą" arba "nustatyti įstatymu" ir yra "būtinai demokratinėje visuomenėje", kad būtų apsaugotas vienas iš pirmiau nurodytų tikslų. Vertindamas būtinumo demokratinėje visuomenėje testą, EŽTT dažnai turi suderinti 8 straipsnio saugomus ieškovo interesus ir trečiosios šalies interesus, kuriuos saugo kitos Konvencijos ir jos protokolų nuostatos“.

Kreipimasis dėl šio straipsnio pažeidimų dažnai pasitaiko, kai asmenys siekia pasilikti gyventi šalyje narėje ir valstybė jiems tokių galimybių nesuteikia. EŽTT 2020 m. byloje *Pormes prieš Nyderlandus* pareiškėjas buvo Indonezijos pilietis, o jo tėvas – Olandijos. Po motinos mirties, būdamas ketverių metų, jis trumpalaikės turistinės vizos pagrindu atvyko į Nyderlandus ir nuo tada ten gyveno iš pradžių su savo tėvu, o po pastarojo mirties – su globėjais. Kai jam buvo 17 metų, pareiškėjas sužinojo, kad jis neturi Nyderlandų pilietybės ir Nyderlanduose gyvena neteisėtai. Pareiškėjas kreipėsi dėl laikino leidimo gyventi šeimos susijungimo pagrindu, tačiau atsižvelgus į daugkartinius jo teistumus už tam tikro pobūdžio užpuolimus, toks leidimas nebuvo išduotas. Teismo vertinimu, reikia atsižvelgti, kad pareiškėjas, sulaukęs pilnametystės ir supratęs savo nesaugų buvimo šalyje statusą, vis dėlto tapo daugkartiniu recidyvistu. Atsižvelgiant į jo gyvenimo Nyderlanduose trukmę ir tvirtus ryšius su šia šalimi, pareiškėjo perkėlimas į Indoneziją jam sukeltų tam tikrų sunkumų, visgi reikėjo atsižvelgti, kad pareiškėjas yra sveikas suaugęs vyras ir toje šalyje gali savimi pasirūpinti. Taigi, Teismas nusprendė, kad kiekviena atitinkamus sprendimus priėmusi šalies institucija deramai atsižvelgė į valstybės įsipareigojimus pagal Konvencijos 8 straipsnį. Remdamasis tokiais argumentais ir ypač atsižvelgdamas į pareiškėjo padarytų nusikaltimų pobūdį, sunkumą ir skaičių, įskaitant faktą, kad tuo metu jis žinojo, kad jo buvimo šalyje statusas yra nesaugus, Teismas darė išvadą, kad valstybės institucijos siekė užtikrinti bendrąjį interesą užkirsti kelią viešosios tvarkos pažeidimams ar nusikalstamumui ir šios bylos aplinkybėmis neperžengė joms suteiktos vertinimo laisvės ribos (EŽTT praktikos apžvalga, 2020 m. liepos 1 d. – 2020 m. gruodžio 30 d.). Taigi, asmens teisė į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą nėra absoliuti, šiose situacijose yra atsižvelgiama į visuomenės interesus ir taip išlaikoma pusiausvyra tarp asmens kaip individo teisių ir bendruomenės santykio.

EŽTT byloje *Usmanov prieš Rusiją* (2020) nustatė 8 straipsnio 1 dalies pažeidimą, kai pareiškėjas turėjęs gavęs Rusijos pilietybę, po 10 metų ją prarado, nes teikdamas paraišką pareiškėjas nutylėjo dalį informacijos – savo brolių ir seserų vardus. Pareiškėjas, remdamasis Konvencijos 8 straipsniu, kreipėsi į Teismą, kadangi nacionalinės valdžios institucijos, atšaukusios sprendimą, kuriuo buvo suteikta pilietybė, neįvertino jo šeimos gyvenimo aplinkybių ir nepaaiškino, koku būdu jis kėlė grėsmę nacionaliniam saugumui. Teismas nusprendė, kad toks valstybės valdžios institucijų požiūris buvo „perdėtai formalus, nors ir nulemtas tuo metu egzistavusio teisinio reguliavimo“. Vyriausybė nepaaiškino, kodėl „pareiškėjo nutylėta informacija apie brolius bei seseris buvo tokios svarbos ir reikšmės, jog tai pateisino pilietybės atėmimą iš jo po daugelio metų nuo jos gavimo, taip pat nebuvo paaiškinta, ar pareiškėjui apskritai būtų buvę atsisakyta suteikti pilietybę, jeigu būtų žinota apie brolius ir seseris paraiškos teikimo metu“. Sprendimas atšaukti suteiktą pilietybę dėl tokios aplinkybės, valdžios institucijoms neatlikus jokio interesų balansavimo vertinimo, buvo aiškiai neproporcingas, todėl pažeidė Konvencijos 8 straipsnį (EŽTT praktikos apžvalga, 2020 m. liepos 1 d. – 2020 m. gruodžio 30 d.).

Pagrindinis Konvencijos 8 straipsnio tikslas yra apsaugoti nuo savavališko viešosios valdžios institucijos kišimosi į privatų gyvenimą, namus ir susirašinėjimą. Nagrinėjant tariamus pažeidimus šiuo klausimu, Teismui svarbu kiekvieną kartą įsigilinti į konkrečias situacijos aplinkybes, kad užtikrinti teisingo sprendimo priėmimą. Teisinės valstybės požiūriu, svarbu, kad kiekvienoje valstybėje narėje veiktų darnus mechanizmas, kuris užtikrintų teisingą Konvencijos 8 straipsnio taikymą tiek privataus gyvenimo srityje tiek visuomenės interesų apsaugoje. Svarbu, kad bet koks valdžios kišimasis į asmens gyvenimą būtų pagrįstas įstatymais, ši tezė neturi būti suprantama pažodžiui, kad būtina laikytis nacionalinių įstatymų, kad ir kokie jie būtų, šiuo atveju, svarbi pati įstatymo kokybė ir suderinamumas su teisinės valstybės principu. „Kiekvienas turi teisę į saviraiškos laisvę. Ši teisė apima laisvę turėti savo nuomonę, gauti bei skleisti informaciją ir idėjas valdžios institucijų netrukdomam ir nepaisant valstybės sienų“ šią teisę įtvirtina EŽTK 10 straipsnio 1 dalis. Saviraiškos laisvė yra neatsiejama nuo demokratinės valstybės sampratos, ji yra įtvirtinta daugelyje nacionalinių, Europos Sąjungos, tarptautinių ir regioninių priemonių, kuriomis skatinama ši politinė sistema, pripažinta vienintele, galinčia užtikrinti žmogaus teisių apsaugą (ECHR, Guide on Article 10 of the..., 2021). Byloje *Handyside prieš Jungtinę Karalystę* (1976) aiškindamas Konvencijos 10 straipsnį, Teisingumo Teismas nusprendė, kad "saviraiškos laisvė yra vienas iš esminių [demokratinės] visuomenės pagrindų, viena iš pagrindinių jos pažangos ir kiekvieno žmogaus vystymosi sąlygų".

Daugiau nei prieš dešimt metų vyravusį supratimą kas yra saviraiškos laisvė ir kokios jos ribos, šiuo metu plėtoja „tinkamo saviraiškos laisvės ir neapykantos ar kitokios viešajam interesui prieštaraujančios kalbos santykio paieškos“ (Murauskas, 2021). 2021 m. byloje *Z. B. prieš Prancūziją* EŽTT nagrinėjo situaciją kai dėdė savo trimečiui sūnėnui padovanojo marškinėlius su užrašais „je suis une bombe“ („aš esu bomba“) ir „Jihad, né le 11 septembre“ („Jihad, gimęs rugsėjo 11 d.“). Kaltinamasis (vaiko *Dédé*) nurodė, kad jo ketinimai nebuvo blogi, jis tiesiog norėjo pašmaikštauti ir kai tėvai vaiką nuvedė į darželį pasipuošusį giminaičio dovana tiek vaiko motina, tiek pats dovanos įteikėjas sulaukė daug dėmesio, ko pasekoje, jiems skirtos 4000 bei 2000 Eur baudos ir lygtinis laisvės atėmimas dviem bei vienam mėnesiui. Z. B. bylą analizavę A. Limantė ir A. Rutkauskas (2021) pastebėjo, kad „nors asociacijos su Rugsėjo 11 d. įvykiais pakankamai akivaizdžios, turint omenyje vaiko vardą ir gimimo datą, tai visgi galime vertinti ir kaip „blogo skonio humorą“. Be to, Prancūzijoje iš tiesų saviraiškos laisvė plati, prancūzų kontraversiškos karikatūros ne kartą pasiekė pasaulio spaudą“. Vis dėlto, Teismas šioje byloje nubrėžė griežtą ribą gyventojų saviraiškos laisvės kontekste bei leido suprasti, kad terorizmas, kaip ir genocidas yra pernelyg jautrios temos visuomenėje nacionaliniu ir tarptautiniu lygmeniu, taigi ir saviraiškos laisvė tokiose situacijose turėtų būti vertinama griežčiau ir vertino kad bausmė proporcinga. Mano nuomone, saviraiškos laisvė turėtų apimti ir „blogo humoro“ sampratą, jei iš faktinių aplinkybių matyt, kad asmenys nenorėjo nieko įžeisti ar pakenkti, tiesiog turi specifinį humoro jausmą. Taip pat, šios situacijos sprendimas gali sulaukti ir neigiamų padarinių, nes automatiškai kyla klausimas jei juokelis pateikiamas daugumai suprantamu būdu (suprantamas kaip juokingas ar „juodas humoras“) ar jo paskelbimas laikomas saviraiškos laisvės atitikmenimi? Ir ar galime laikyti kertine riba humoro pateikimą ir daugumos supratimą kas yra „geras juokelis“? Teisinės valstybės principo atitikmuo yra užtikrinamos daugumos ir individo teisėmis, situacijose kuriose aiškiai siekiama ne išreikšti savo nuomonę ar pažiūras, bet įžeisti kitus asmenis, pažeidžia šio principo idėją, tačiau aptariamose bylose kontekste, galima teigti, kad asmenų jautrumas gali kenkti saviraiškos laisvei ir turėtų būti tokiose situacijose labiau atsižvelgiama į asmens ketinimus, jo asmenybę, o ne vertinama per „juokinga – nejuokinga“ prizmę.

Apibendrinant viską kas išdėstyta, Europos žmogaus teisių konvencijos didžiąją daugumą straipsnių galima sieti su teisinės valstybės principo idėjomis. Nors šis principas nėra aiškiai apibrėžtas Konvencijos tekste, Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikoje gausu išaiškinimų ir sprendimų, kuriuose remiamasi tinkamo teisinės valstybės principo įgyvendinimu ir funkcionavimu nacionaliniu ir tarptautiniu lygmeniu. Dėl nesamos

principo apibrėžties kyla rizika, kad jo taikymo ribos bus pernelyg išplėtos, kaip jau minėtoje 2021 m. byloje *Z. B. prieš Prancūziją*, teismas rėmėsi daugumos interesu ir pripažino nacionalinių teismų sprendimo teisėtumą, dėl asmens prasto humoro supratimo, neatsižvelgdamas į asmenines savybes ar motyvus, tokiose situacijoje iškyla grėsmė peržengti teisinės valstybės sampratos ribas ir modifikuoti principo tikslą ir paskirtį.

3. TEISMŲ NEPRIKLAUSOMUMO KAIP TEISINĖS VALSTYBĖS PRINCIPO ĮGYVENDINIMAS EUROPOS SĄJUNGOS IR NACIONALINĖJE TEISĖJE

3.1. Teisėjų ir teismų nepriklausomumo principas Europos Sąjungos teisinėje sistemoje

Pagal Europos Komisijos kasmetinę teisinės valstybės principo taikymo ataskaitą (2021) “dėl COVID-19 pandemijos tapo dar akivaizdžiau, kokia svarbi teisinė valstybė mūsų demokratijai, mūsų pagrindinėms teisėms ir kasdieniam europiečių gyvenimui. Be to, dėl pandemijos susidarė aplinkybės teisinės valstybės principo testavimui nepalankiausiomis sąlygomis. Iš pandemijos patirties matyti, kad nacionalinės sistemos apskritai yra labai atsparios, bet kartu išaiškėjo konkrečios sritys, kuriose teisinei valstybei daromas spaudimas. Teisinė valstybė yra svarbus pasirengimo krizėms komponentas“. Nagrinėjant minėtą ataskaitą matyti, kad valstybėse narėse įvyko daug teigiamų pokyčių, be kita ko, sprendžiamos 2020 m. ataskaitoje nustatytos problemos. Tačiau esama padėtis tebekelia susirūpinimą, o susirūpinimas dėl padėties kai kuriose valstybėse narėse išaugo, pavyzdžiui, dėl teisminių institucijų nepriklausomumo, žiniasklaidos padėties ir pan.

Teismų nepriklausomumas yra gan plati sąvoka, į kurią „telpa“ teisėjo ir pačio teismo kaip institucinio darinio nešališkumas, sprendimai priimami remiantis įstatymais ir jų išaiškinimais, teismo, teisėjų ir kitų proceso dalyvių nepriklausomumas, galimybė ginti pažeistas teises dėl teismo nepriklausomumo pažeidimo suteikiama visiems suinteresuotiems asmenims bei teisėjams, prokurorams, advokatams ir pan. Remiantis Europos Parlamento išaiškinimu „teismų nepriklausomumas yra viena iš pagrindinių teisinės valstybės sudedamųjų dalių (Europos Sąjungos sutarties 2 straipsnis), kartu su pagrindine teise į teisingą teismą (Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos 47 straipsnis) ir veiksmingos teisminės gynybos principas (ES sutarties 19 straipsnio 1 dalis)“, taigi, teismų nepriklausomumo garantijos yra kodifikuotos ne viename įstatyminiame akte ir jų priežiūrai, problematikos sprendimams ir tobulinimams šiais metais buvo skirta daug dėmesio tiek nacionalinėje teisėje tiek tarptautinės teisės mastu. Europos Parlamentas lygindamas teismų nepriklausomumo sampratą tarptautinėje teisėje ir Europos sąjungoje (toliau – ES) nurodo, kad „pagal ES sutarties 6 straipsnio 3 dalį pagrindinės teisės, kurias garantuoja Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, iš tikrųjų yra bendrieji ES teisės principai“ (Mańko R. (2021), Council of Europe standards on judicial independence. p. 1). Taigi, galima teigti, kad Europos žmogaus teisių konvencija yra tvirtas pamatas ES teisinei sistemai, dėl šios

priežasties tarp išaiškinimų, kas yra teismų nepriklausomumas, ar pats teisinės valstybės principas pagal ES teisminę sistemą kardinalių ar vertų paminėti skirtumų nėra. Teismų nepriklausomumas yra vienas pagrindinių teisinės valstybės principo elementų ir atsižvelgiant į šių dienų aktualijas tikslinga būtų analizuoti teisinės valstybės išpildymą valstybėse, analizuojant teismų nepriklausomumą.

3.2. Santykis su Europos žmogaus teisių teismo jurisprudencija

Teismų ir teisėjų nepriklausomumas yra analizuojamas ne izoliuotai, o kaip neatskiriama susijęs su teisėjo nešališkumo bei paties teismo teisėtumu, nes nepriklausomumas yra sąlyginis ir ne privilegija, o teisingumo vykdymo privaloma sąlyga ir teisėjo pareiga. Be to, nepriklausomumas kuo toliau tuo labiau siejamas su valdžių padalijimu, kuris šiaip jau yra valstybių narių Konstitucinis principas, bet vis labiau įgauna universalią reikšmę. Taip nepriklausomumas siejamas ir su teisės viešpatavimu, kaip visas Konvencijos ir jos protokolų nuostatas persmelkiančiu principu, Europos teisinio paveldo bei teisinės savasties širdimi. Jis taip pat siejamas su visuomenės pasitikėjimu teismais kaip realaus, nebutaforinio, ne žodinio teisės viešpatavimo sąlyga, o tam, kad šis pasitikėjimas nebūtų pakirstas reikia, kad teisingumo vykdymas būtų objektyvaus išorinio vertintojo matomas kaip nepriklausomas ir nešališkas. Anksčiau analizuotoje byloje *Baka prieš Vengriją* (2016) EŽTT nustatė Konvencijos 6 str. 1 d. pažeidimą bei 10 str. įtvirtinančio išraiškos laisvės pažeidimą, nes buvo pažeista pareiškėjo teisė kreiptis į teismą, o jo atleidimą lėmė tai, kad jis kritikavo teismų reformą - tai galėjo atgrasyti, o gal ir atgrasė kitus teisėjus nuo pasisakymo bendrąjį interesą liečiančiais klausimais. Aptardamas šią bylą, profesorius Pranas Kūris nurodė principus, kurie jo nuomone buvo išryškinti byloje: „tam tikrai kadencijai paskirtas (išrinktas) teismo pirmininkas turi teisę eiti šias pareigas iki kadencijos pabaigos, jis gali prieš laiką būti atleistas nuo paskyrimo nustatytais pagrindais, bet ne tokiais kurie sukuriama retroaktyviai kaip priimami sprendimai dėl teisėjo ar teisminės institucijos vadovo atleidimo, jam turi būti užtikrinta teisė ginčyti tą atleidimą teisme nebent būtų tenkinamos sąlygos: pirma, turi būti įstatymuose nustatyta teisė kreiptis į teismą išimtis ir antra, ta išimtis turi būti pateisinama“ (Kūris, 2021). Šiuo atveju nebuvo patenkinta net pirma sąlyga ir taip buvo pažeista teisės kreiptis į teismą esmė, o kartu teisėjo ir institucijos vadovo teisė išsakyti nuomonę klausimais tiesiogiai susijusiai su teismų sistema ir veikla.

Dar viena panaši situacija dėl teismų nepriklausomumo buvo analizuojama sprendime *Denisov prieš Ukrainą* (2018). A. Denisov buvo vieno iš Kijevo teismų

pirmininkas. Jį iš šių pareigų atleidusi aukštoji teisingumo taryba, kaip paaiškėjo nebuvo pakankamai nepriklausoma, o peržiūrėti atleidimą aukštesnysis administracinis teismas atmetė jo skundą kaip nepagrįstą. Taryba nebuvo pakankamai nepriklausoma, nes teisėjai sudarė mažumą joje, tarp kitų tarybos narių nebuvo tokių, kurių karjera arba atlyginimas nepriklausytų nuo kitų valdžios šakų ir vienas iš tarybos narių teisėjų vadovavo tyrimui po kurio ir buvo nuspręsta A. Denisov atleisti kaip nesusitvarkantį su pirmininko pareigomis. Kaip dėl Administracinio Teismo, tai jis ne tik iškreipė teisėjo Denisov prašymo argumentus, bet ir pats priklausė tarybos drausminei jurisdikcijai. Profesorius Pranas Kūris konferencijoje „Gyvai: Teismų nepriklausomumas: realybė ir siekiamybė“ (2021) dėl teismų nepriklausomumo palygino bylos aplinkybes su dar 2011 m. *Oleksandr Volkov prieš Ukrainą* byla ir nurodė, kad A. Denisov byla nebuvo inovatoriška. Išaiškino, kad „šios bylos novatoriškumas slypi kitur: nustačius 6 str. 1 d. pažeidimą, nepriimtiniu *ratione materiae* buvo pripažintas pareiškėjo skundas pagal 8 str. Denisov byloje EŽTT sutvarkė šiuo atžvilgiu į šalis besilakstančią jurisprudenciją ir suformavo aiškius Konvencijos 8 str. taikymo pagrindus.“ Kūris nurodo, kad vertinant iš teisėjo nepriklausomumo perspektyvos, ši byla svarbi kaip patvirtinimas, kad (1) „teisėjas arba teismo vadovas turi turėti galimybę savo atleidimą ginčyti teisme“; (2) „tas teismas, kuriama bus bylinėjamas turi būti nepriklausomas“; bei (3) „nepriklausomos turi būti ir teisminės valdžios administravimo institucijos tokios kaip minėtoji taryba“ (vadinama teisminės valdžios administravimo institucijos, nes EŽTT sprendimuose nevertinama mums Lietuvoje įprasta Konstitucinio teismo įvesta sąvoka teisminės valdžios savivaldos institucijos, bet tai esmės nekeičia). *Baka prieš Vengriją* bylos šerdimi galime laikyti teisėjo teisę nebūti atleistam dėl politinės valios, o *Denisov prieš Ukrainą* bylos esmė dėl teisėjo atleidimo sprendžiančių institucijų t. y. tarybos ir jos sprendimus vertinančio teismo nepriklausomumo (Kūris, 2021).

Guðmundur Andri Ástráðsson prieš Islandiją (2020) didžiosios kolegijos sprendimas, kitaip nei prieš tai aptartose *Baka prieš Vengriją* ir *Denisov prieš Ukrainą* bylose, ši byla buvo ne dėl teisėjo atleidimo, o dėl jo paskyrimo, šiuo atveju jos paskyrimo pažeidus Konvencijos 6 str. 1 d. Pareiškėja nebuvo paskirtoji teisėja, ji buvo asmuo, kurio bylą ta teisėja sprendė. Teismas pabrėžė, kad 6 str. 1 d. pažeidimu laikytinas ne bet koks nukrypimas nuo teisėje nustatytos teisėjų paskyrimo procedūros, o tik toks, kuris atitinka tris sąlygas: (1) jis turi būti akivaizdus; (2) pažeista pamatinė teisės taisyklė; ir (3) pažeidimas nebuvo peržiūrėtas arba nebuvo imtasi priemonių jam atsitaisyti. Šiuo atveju, situacija atitiko visus tris kriterijus, taigi, neišlaikė to kas dabar vadinama triapakopiu Astrasono testu. Pagal bylos faktines aplinkybes 2017 m. Islandijoje buvo

steigiamas apeliacinis teismas. Vertinimo komitetas (atitinkamo Lietuvos teisėje - atrankos komisija) iš 32 pretendentų atrinko 15 labiausiai kvalifikuotų kandidatų, teisingumo ministrė iš 15 pasirinko 11, o likusius išbraukė ir pakeitė savais kandidatais. Parlamentas patvirtino ministrės sąrašą, o prezidentas visus kandidatus paskyrė teisėjais. Du iš atmestų kandidatų dėl to bylinėjosi, bet prisiteisė tik menką nematerialios žalos atlyginimą. Bylą nagrinėjęs Aukščiausias Teismas pripažino, kad pažeidimus padarė tiek ministrė, tiek parlamentas balsuodamas. Kalbant Konvencijos 6 str. terminais, galima sakyti, kad apeliacinis teismas nebuvo „įsteigtas pagal įstatymą“, taigi, automatiškai kyla klausimas ar jis gali būti nepriklausomas ir nešališkas, bet šie klausimai gali būti tik retoriški, nes visų pirma tai kas įsteigta privalo būti laikoma teismu ir tik tada galime kalbėti apie jo nepriklausomumą. Aptariama byla pateko vienai iš minėtų keturių teisėjų, kurios įrašymas į ministrės sąrašą kėlė daug ir įvairių klausimų, ypač žinant, kad ji buvo įtakingo politiko žmona. Po Strasbūro teismo sprendimo teismas pabrėžė, kad sprendimas neturi būti suprastas kaip įpareigojantis Islandiją peržiūrėti visus sprendimus jau tapusius *res judicata*, vis dėl to tokia peržiūra kai kuriais atvejais yra neišvengiama, kadangi net pats sprendimas priimtas *Guðmundur Andri Ástráðsson prieš Islandiją* byloje taip pat buvo tapęs *res judicata*. Svarbu pabrėžti, kad nei *Denisov prieš Ukrainą* nei *Guðmundur Andri Ástráðsson prieš Islandiją* bylose nebuvo nustatytas teisinis subjektyvus šališkumas ar kažkoks padarytas nederamas poveikis teismui dėl kurio būtų galima teigti, kad atitinkamas teisėjas nebuvo nepriklausomas, ypač, kad nebuvo nepriklausomas spręsdamas konkrečią bylą, tačiau prielaidos priklausomumui buvo sudarytos. Ukrainoje teismas buvo priklausomas nuo tarybos, kurios sprendimą jis vertino drausmine tvarka, o Islandijoje teisėja buvo paskirta pažeidus pamatinę nustatytos tvarkos taisyklę, neskaidriai, o tai gali kelti klausimų dėl jos priklausomumo kokiose nors bylose, kuriose ji gali turėti interesų.

Apibendrinant aptartas praktikas tampa aišku, kad teismų nepriklausomumas yra ne vien teisėjo ar teismo nešališkumas, ši teisinės valstybės sudėtinė dalis yra daug plačiau aiškinama ir naudojama tobulinant teisminę sistemą, kad efektyviau ir remiantis įstatymų būtų sprendžiami ginčai, garantuojamas pasitikėjimas teismine sistema. Pagal Europos Komisijos kasmetinę teisinės valstybės principo taikymo ataskaitą (2021) „kad ir koks nacionalinės teisingumo sistemos modelis ir tradicija, kuria jis grindžiamas, nepriklausomumas, kokybė ir veiksmingumas yra esminiai efektyvios teisingumo sistemos kriterijai. Nacionalinių teismų nepriklausomumas yra būtina sąlyga norint užtikrinti veiksmingą teisminę apsaugą ir valstybių narių prievolę pagal Sutartis.“

Veiksminga teisinė sistema ir asmenų pasitikėjimas valdžiomis yra pagrindas visai demokratinei sistemai.

3.3. Teisėjo ir teismų nepriklausomumo garantija Lietuvos teismų jurisprudencijoje

Lietuvoje pastaraisiais metais aktyviai aptarinėjamas teismų nepriklausomumo garantas teisinės valstybės principo prasme: 2021 m. spalio 7 d. konferencijoje „GYVAI: Teismų nepriklausomumas“: realybė ir siekiamybė, išleisti keletas straipsnių www.teisepro.lt tinklalaidėje: aptarta ES teisinės valstybės principo taikymo ataskaita, „Teisėjų nepriklausomumas Lietuvoje: vizija ar realybė?“. Taip pat priimti keli EŽTT sprendimai prieš Lietuvą dėl teisėjų ar teismų nepriklausomumo remiantis Konvencijos 6 str. Ne visose toliau aptartose bylose didžiausias dėmesys buvo skirtas teisėjų ar teismų nepriklausomumui, nes Konvencijos 6 str. aprėpia daugiau klausimų: nekaltumo prezumpciją, kaltinamojo teises, teismo proceso bei sprendimo viešumą, apribojimus ir kitus dalykus (P. Kūris, 2021).

Lietuvos Respublikos Konstitucinis teismas 2014 m. sprendime dėl Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimo nuostatų, susijusių su konstituciniu teisėjo ir teismų nepriklausomumo principo išaiškinimo nurodė, kad „teisėjo ir teismų nepriklausomumas nėra savitiksliis dalykas – tai yra būtina žmogaus teisių ir laisvių apsaugos sąlyga; svarbiausias kriterijus, kuriuo būtina vadovautis vertinant teisėjo ir teismų nepriklausomumą, yra tas, kad nepriklausomumas yra ne privilegija, o viena svarbiausių teisėjo ir teismo pareigų, kylanti iš Konstitucijoje garantuotos žmogaus teisės turėti nešališką ginčo arbitražą, būtina nešališko ir teisingo bylos išnagrinėjimo sąlyga (inter alia Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d., 2006 m. gegužės 9 d., 2007 m. spalio 22 d. nutarimai).“ Nepriklausomumas negali būti tapatinamas su teismo ar teisėjo kontrolės nebuvimu ir „nepaneigia galimybės taikyti teisėjui drausminę atsakomybę už vengimą atlikti pareigas be pateisinamos priežasties, netinkamą pavestų pareigų atlikimą (inter alia aplaidumą nagrinėjant bylas)“. Įgaliojimus vertinti teismų veiklą turi teismų savivaldos institucijos, jos atlieka pareigą „nagrinėti teisėjų padarytus nusižengimus ir skirti jiems drausmines nuobaudas, kiekvienu atveju [teismų savivaldos institucijos] privalo įvertinti visas su teisėjo pareigų atlikimu susijusias aplinkybes. Jeigu teisėjas, nagrinėdamas bylas, savo pareigas atlieka aplaidžiai (inter alia skubotai, paviršutiniškai arba, atvirkščiai, nepateisinamai lėtai nagrinėja bylas, daro akivaizdžius proceso įstatymuose nustatytų reikalavimų pažeidimus, nesigilina į bylos medžiagą, bylas nagrinėja atmestinais), jam turėtų būti taikoma drausminė atsakomybė už padarytus

nusižengimus“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. sprendimas Dėl Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimo nuostatų, susijusių su konstituciniu teisėjo ir teismų nepriklausomumo principu, išaiškinimo). Europos Žmogaus Teisių Teismo teisėjas prof. dr. Egidijus Kūris (2021) pastebėjo, kad „nepriklausomumas kuo toliau, tuo labiau siejamas su pasitikėjimu teismais“. Pasitikėjimas teismine sistema ir jos sprendimais yra tvirtas pagrindas demokratijai bei paskata tobulinti nacionalinę teismų sistemą remiantis ES bei tarptautinės teisės modeliu, o visuomenės pasitikėjimas yra garantija tolimesniam sėkmingam veikimui.

Kaip minėjau, pastaraisiais metais Lietuva „pasipildė“ nauja EŽTT praktika bylose dėl teismų nepriklausomumo garantijos pažeidimų. Visų sprendimų prieš Lietuvą per pastaruosius metus aptarti tiesiog neįmanoma, todėl bus aptariami keli svarbūs pastarųjų metų sprendimai, kuriose išaiškinti teismų nepriklausomumo aspektai, bylos, kuriose priimti sprendimai signalizuoja apie tam tikras teismų sistemos disfunkcijas arba priešingai – parodo teismų sistemos atsparumą galimam nederamam poveikiui.

EŽTT 2018 m. byloje *Dainelienė prieš Lietuvą* pripažintas Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio (teisė į teisingą bylos nagrinėjimą) pažeidimas, nes Lietuvos Aukščiausiojo Teismo baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų atrankos kolegijos, kuri nusprendė nepriimti pareiškėjos kasacinio skundo, pirmininkas buvo teisėjas, kurio sūnus buvo prokuroras pareiškėjos byloje dėl svetimo turto iššvaistymo. „EŽTT pabrėžė, kad teisėjų nešališkumui nustatyti yra taikomas objektyvusis ir subjektyvusis testas. Turi būti nustatyta realių faktų, kurie kelia abejonių dėl teisėjų nešališkumo. Šiuo atveju teisėjo sūnus, dirbdamas prokuroru, iškėlė baudžiamąją bylą pareiškėjai, tad turėjo svarbų vaidmenį byloje, o jo tėvas sprendė kasacinio skundo priėmimo klausimą aukščiausios instancijos teisme ir buvo atrankos kolegijos pirmininkas, tad pareiškėja galėjo turėti abejonių dėl teismo nešališkumo“ (EŽTT pripažino objektyvaus..., 2018). Taigi, Teismas nusprendė, kad „atrankos kolegijos sudėtis negalėjo užtikrinti visiško teismo nešališkumo ir neatitiko objektyvaus testo kriterijaus, tokiu būdu buvo pažeistas EŽTK 6 straipsnis“, galima teigti, kad atrankos kolegija sprendusi dėl kasacinio skundo priimtimumo ir jį atmetusi, neperskaitė kas jai buvo pateikta, kitaip tikrai turėjo pastebėti, kad kitą šalį atstovavo prokuroras, kuris buvo kolegijos pirmininko sūnus, o tai akivaizdi prielaida neskaidriam sprendimui (Kūris, 2021).

Dar daugiau disfunkcijų buvo nustatyta 2020 m. *Rinau prieš Lietuvą* byloje, iš kurios matosi kaip Lietuvos teismas ir kitos valstybės institucijos kapituliavo prieš minią. Pirmasis pareiškėjas Michael Rinau savo ir antrosios pareiškėjos, jo dukters – Luisos

Rinau, vardu teigė, kad Lietuvos teismai, nagrinėdami bylą dėl antrosios pareiškėjos gražinimo į Vokietiją netinkamai taikė Europos Sąjungos teisę bei Hagos konvencijos dėl tarptautinio vaikų grobimo civilinių aspektų nuostatas, nesilaikė numatytų terminų ir neteisėtai vilkino procesą. Be to, pirmojo pareiškėjo nuomone, byla dėl jo dukters gražinimo nagrinėję Lietuvos teismai patyrė politinį spaudimą, valdžios institucijos kišosi į procesą, suteikdamos išskirtinę paramą vaiko motinai, – taip buvo pažeista teisė į teisingą bylos nagrinėjimą. EŽTT konstatavo, jog „nepaisant sprendimo priėmimo proceso iki 2007 m. kovo 15 d. atitikties Konvencijos 8 straipsniui, tolimesni Lietuvos valdžios institucijų veiksmai, įskaitant politikų kišimąsi į bylos nagrinėjimą bei tai, kaip byla vėliau buvo nagrinėjama nacionaliniuose teismuose bei vertinama kitų valdžios institucijų, neatitiko šioje Konvencijos nuostatoje Valstybei keliamų reikalavimų.“ Atsižvelgdamas į tai, Teismas nusprendė, kad buvo pažeistas Konvencijos 8 straipsnis abiejų pareiškėjų – tiek M. Rinau, tiek jo dukters – atžvilgiu. Lietuvos Respublikos Vyriausybės atstovė EŽTT dr. Karolina Bubnytė-Širmenė (2021) nurodo, kad „EŽTT į teismų nepriklausomumo garantijas žvelgia ypač rimtai, nes pažeidus šį reikalavimą kyla grėsmė ir valdžių padalijimo principui, ir, žinoma, teismų legitimumui, o kartu ir teisės viršenybės principo, kaip demokratinės visuomenės atramos, pagrindams. Todėl atitinkami pareiškėjų skundai nagrinėjami itin atidžiai“, vienas tokių pavyzdžių gali būti *Paulikas prieš Lietuvą* (2017) byla. EŽTT patvirtino, kad Lietuvos teismai sprendė visą šitą šalį jaudinusią rezonansinę bylą buvo atsparūs ir žiniasklaidos spaudimui ir visuomenės nuomonei ir aukštų pareigūnų išsakytiems vertinimams (Kūris, 2021). Beje, sprendime yra konstatuota, kad pareiškėjo bylą nagrinėjo profesionalūs teisėjai, kurie išorinei įtakai buvo atsparesni nei būtų buvę prisiekusieji. Taigi, šiuo atveju nebuvo nustatytas teismų nepriklausomumo garantijos pažeidimas ir Lietuvos teismas pripažintas kaip tinkamai vykdęs procesą ir priėmęs teisingą bei nešališką sprendimą.

Pranas Kūris (2021) pabrėžė, kad „teisėjo ar teismo nepriklausomumas gali būti suprantamas dvejopai, kaip išorinis ir vidinis nepriklausomumas“. Išorinis kriterijus gali būti aiškinamas kaip laisvės, pagarbos žmogaus teisėms ir nešališko teisės taikymo garantija, užtikrinanti asmenų lygybę teismui, o vidinis – individualus suvokimas, moralė, profesionalumas bei atsparumas. Teismų nepriklausomumas – esminė teisingumo bei teisinės valstybės principo sąlyga, kurios pagalba vyrauja demokratinė valstybės valdymo forma, užtikrinamas visuomenės pasitikėjimas teismine sistema.

IŠVADOS

1. Teisinės valstybės principas tikslios ir bendros visoms valstybėms ratifikavusioms Europos žmogaus teisių konvenciją sąvokos apibrėžties neturi, nors šis principas kodifikuotas visose valstybių narių Konstitucijose, tikslų ribų kas laikoma ir kas nebelaikoma teisine valstybe nėra. Teismų praktikos ir kitų teisės aktų išaiškinimus (principo plėtotės) galime laikyti „idėjiniais“, nurodančiais kryptį, nes daugelis valstybių apibrėžia principo sudėtį ar pagrindines turinio gaires. Dėl apibrėžties nebuvimo kyla grėsmė pernelyg plačiam sąvokos aiškinimui bei pertekliniam teismų interpretavimui.

2. Dėl nesamos teisinės valstybės principo apibrėžties kyla rizika, kad jo taikymo ribos bus pernelyg išplėtos Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikos. Minėtoje 2021 m. byloje *Z. B. prieš Prancūziją*, teismas rėmėsi daugumos interesu pripažino nacionalinių teismų sprendimo teisėtumą, dėl asmens prasto humoro supratimo jautriomis visuomenei temomis, neatsižvelgdamas į asmenines savybes ar motyvus, tokiose situacijoje iškyla grėsmė peržengti teisinės valstybės sampratos ribas ir modifikuoti principo tikslą bei paskirtį pažeidžiant kitas žmogaus teises, šiuo atveju - saviraiškos teisę ir laisvę.

3. Teismų nepriklausomumas turi būti suprantamas ne tik kaip formalus nepriklausomumas *de jure*, jis turi būti suprantamas *de facto* bei vertinant teismo veikimą per Europos žmogaus teisių konvencijos 6 str. 1 d. svarbu įvertinti ar teisėjas paskirtas pagal įstatymą ir ar galime tokį teismą (tiksliau jo sudėtį) vadinti teismu pagal įstatyme reglamentuotus teismo sampratos kriterijus. Svarbus visuomenės pasitikėjimas teismų sprendimais bei asmeninis teisėjo moralinis principingumas, sąžiningumas, atsparumas, profesionalumas ir pan. Kaip rodo *Paulikas prieš Lietuvą* (2017) ar *Čirvinskaitė prieš Lietuvą* (2020) bylos, kad teismai turi galimybę įrodyti, kad galima nepasiduoti visuomenės įtakai kuri nebūtinai būna teisinga.

ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

I. NORMINIAI TEISĖS AKTAI

1. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (1950), iš dalies pakeista protokolais Nr. 11 ir Nr. 14. Valstybės žinios, Nr. 156-7390.
2. Lietuvos Respublikos Konstitucija (1992). Valstybės žinios, 33-1014.
3. Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts – Contents (1997) [1999], Official Journal C 340 , 10/11/1997 P. 0001 – 0144.
4. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija (1948). Valstybės žinios, Nr. 68-2497.
5. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas (1966). Valstybės žinios, Nr. 77-3288.
6. Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo 1993 m. gruodžio 13 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 148 straipsnio antrosios dalies ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 93 straipsnio 1 ir 2 punktų atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“, Valstybės žinios. Internetinė prieiga: <https://lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta478/content>.

II. SPECIALIOJI LITERATŪRA

7. Akehurst, M., Malanczuk P. (2000), Šiuolaikinės tarptautinės teisės įvadas. Vilnius: Eurigmas.
8. Bieliauskaitė, J., (2011) Šiuolaikinė socialinės teisinės valstybės samprata. Vilnius: daktaro disertacija.
9. Bingham, T., (2006) The Rule of Law. Sir David Williams lecture. Cambridge, [interaktyvus, žiūrėta 2010 m. kovo 17 d.]. Prieiga per internetą: http://www.cpl.law.cam.ac.uk/past_activities/the_rt_hon_lord_bingham_the_rule_of_law.php.
10. Curtice, M., Bashir, F., Khurmi, S., Crocombe, J., Hawkins, T. and Exworthy, T. (2011) The proportionality principle and what it means in practice, The Psychiatrist, doi: 10.1192/pb.pb.110.032458.
11. Emiliou, N., (1996) The Principle of Proportionality in European Law (Kluwer), London: Kluwer Law International, ISBN 90–411–08661.
12. Grabenwater, C., (2014) The European Convention on Human Rights: Inherent Constitutional Tendencies and the Role of the European Court of Human Rights.
13. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission) (2011), ‘Report on the Rule of Law’ 4 April 2011, Nr. 512/2009, Prieiga per internetą:

[http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-e).

14. Europos žmogaus teisių teismo internetinis straipsnis (2021) EŽTT: teisinio tikrumo principas reikalauja, kad tais atvejais, kai ginčas nagrinėjamas iš esmės teismuose, jis turėtų būti išsprendžiamas kartą ir visiems laikams, www.teisepro.lt [interaktyvus], prieiga internete: <https://www.teise.pro/index.php/2021/12/15/ezt-teisinio-tikrumo-principas-reikalauja-kad-tais-atvejais-kai-gincas-nagrinejamas-is-esmes-teismuose-jis-turetu-buti-issprendziamas-karta-ir-visiems-laikams/>.
15. Europos Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Europos vadovų tarybai ir Tarybai (2019), Tolesnis teisinės valstybės stiprinimas Sąjungoje, Esama padėtis ir galimi tolesni veiksmai. Briuselis: COM(2019) 163 final.
16. Europos žmogaus teisių teisių statistiniai duomenys (2021), internetinė prieiga: https://www.echr.coe.int/Documents/Stats_analysis_2021_ENG.pdf.
17. Europos Žmogaus teisių teismo praktikos apžvalga, 2016 m. sausio 1 d. – 2016 m. birželio 30 d. Teismų praktikos departamentas.
18. Europos Žmogaus teisių teismo praktikos apžvalga, 2020 m. liepos 1 d. – 2016 m. gruodžio 31 d. Teismų praktikos departamentas.
19. European Court of human rights, (2021), Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights, Council of Europe/European Court of Human Rights.
20. European Court of human rights, (2021), Guide on Article 10 of the European Convention on Human Rights, Council of Europe/European Court of Human Rights.
21. ELTE Law Journal, internetinė prieiga: <https://eltelawjournal.hu/european-convention-human-rights-inherent-constitutional-tendencies-role-european-court-human-rights/>.
22. Jočienė, D., (2021), Visuomenės skydas teisė į gynybą – teisės viršenybės principo garantas, straipsnis žurnale IQ Advokatas Nr. 3, ISSN 1648-3006.
23. Kennedy, A., M., (2006), Written Constitutions and the Common Law Tradition, 20th Sultan Azlan Shah Law Lecture in Kuala Lumpur, Malaysia 11 (Aug. 10, 2006) (transcript on file with the author).
24. Kukaitis, M., (2021), Visuomenės skydas teisė į gynybą – teisės viršenybės principo garantas, straipsnis žurnale Advokatas Nr. 3, ISSN 1648-3006.
25. Kūris, P., (2021), Gyvai: Teismų nepriklausomumas: realybė ir siekiamybė, pranešimas VU TF konferencijoje.
26. Lautenbach, G., (2013), The Concept of the Rule of Law and the European Court of Human rights, Oxford, ISBN-13: 9780199671199.

27. Mańko R. (2021), Council of Europe standards on judicial independence, European Parliament, 25-05-2021. EPRS | European Parliamentary Research Service.
28. Milašiūtė, V., (2021) Vilniaus universiteto, teisės fakulteto, tarptautinės teisės ir Europos Sąjungos teisės šakos, Žmogaus teisės Europoje dalyko paskaitų medžiaga
29. Murauskas, D., (2021) Saviraiškos laisvė EŽTT praktikoje 2021 metais: siaurėjančios ribos ir skaitmeninės technologijos, internetinis straipsnis www.teisepro.lt, [interaktyvus], internetinė prieiga: <https://www.teise.pro/index.php/2022/01/03/d-murauskas-saviraiskos-laisve-eztt-praktikoje-2021-metais-siaurejancios-ribos-ir-skaitmenines-technologijos/>.
30. Murauskas, D., (2022) Kodėl teisės principai neturi pakeisti teisės normų? [interaktyvus], www.teisepro.lt internetinė prieiga: <https://www.teise.pro/index.php/2022/02/23/d-murauskas-kodel-teises-principai-neturi-pakeisti-teises-normu/>.
31. Murauskas, D., (2011) Teisinės valstybės principas: sampratos paieškos doktrinoje, Vilnius: Vilniaus universitetas.
32. Limantė, A. ir Rutkauskas, A. (2021) Provokuojantys užrašai ant marškinėlių EŽTT byloje Z.B. prieš Prancūziją – kada saviraiškos laisvė nebeginama? www.teisepro.lt, [interaktyvus], internetinė prieiga: <https://www.teise.pro/index.php/2021/11/04/a-limante-a-rutkauskas-provokuojantys-uzrasai-ant-marskineliu-eztt-byloje-z-b-pries-prancuzija-kada-saviraiskos-laisve-nebeginama/>.
33. Linos - Alexandre Sicilianos (2020) 2020 m. vasario 28 d. Europos žmogaus teisių teismas, kalba apie teismų nepriklausomumą.
34. Principas v. Taisyklė: konfliktas tarp teisinio neapibrėžtumo ir teisinio aiškumo (2022) VU teisės fakulteto konferencija.
35. Schukking, J., (2018). Protection of human rights and the Rule of Law in Europe: A shared responsibility. Prieiga per internetą: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0924051918767967> [žiūrėta: 2022 m. vasario 3 d.].
36. Stein, R., (2009) Rule of Law Symposium Rule of Law: What Does it Mean? Cite as: 18 Minn. J. Int'l L. 293.
37. Totskyi, B., (2014) Legal Certainty as basic principle of the land law of Ukraine, Jurisprudence: National Academy of Sciences of Ukraine, ISSN 1392-6195.
38. Usher, J., A., (1998) General Principles of EC Law, Publisher: Addison Wesley Logman Limited, London and New York, ISBN 0-582-27749-3.
39. Vadapalas, V., (2006), Tarptautinė teisė. Vilnius: Eugrimas.

III. TEISMU PRAKTIKA

40. X v. the Federal Republic of Germany [ECHR], No. 6167/73, [18.12.1974].
ECLI:CE:ECHR:1974:1218DEC000616773.
41. Golder v. United Kingdom [ECHR], No. 4451/70, [21.02.1975].
ECLI:CE:ECHR:1975:0221JUD000445170.
42. Klass and others v. Germany [ECHR], No. 5029/71, [06.09.1978].
ECLI:CE:ECHR:1978:0906JUD000502971.
43. Sunday Times v. The United Kingdom [ECHR], No. 6538/74. [26.04.1979].
ECLI:CE:ECHR:1979:0426JUD000653874.
44. Engel and others v. The Netherlands [ECHR], No. 5100/71; 5101/71; 5102/71;
5354/72; 5370/72 [23.11.1976]. ECLI: CE:ECHR:1976:1123JUD000510071.
45. Deweer v. Belgium [ECHR], No. 6903/75, [27.01.1980].
ECLI:CE:ECHR:1980:0227JUD000690375.
46. Foti ant others v. Italy [ECHR], No. 7604/76; 7719/76; 7781/77; 7913/77,
[10.12.1982]. ECLI:CE:ECHR:1982:1210JUD000760476.
47. Soening v. The United Kingdom [ECHR], No. 14038/88, [07.07.1989]. ECLI:
ECLI:CE:ECHR:1989:0707JUD001403888.
48. N. v. The United Kingdom [ECHR], No. 14038/88, [07.07.1989].
ECLI:CE:ECHR:1989:0707JUD001403888.
49. E. S. v. Germany [CJEU], No. C-61/94, [10.09.1996]. ECLI:EU:C:1996:313.
50. Handyside v. the United Kingdom [ECHR], No. 5493/72, [07.12.1976].
ECLI:CE:ECHR:1976:1207JUD000549372.
51. Amuur v. France [ECHR], No. 19776/92, [25.06.1996].
ECLI:CE:ECHR:1996:0625JUD001977692.
52. X v. the United Kingdom [ECHR], No. 21830/93, [22.04.1997].
ECLI:CE:ECHR:1997:0422JUD002183093.
53. United Kingdom House of Lords Decisions 30 Jun 1998, The Register of Legal Acts,
De Freitas v. Permanent Secretary of Ministry of Agriculture, Fisheries, Lands and
Housing.
54. Banković and Others v. Belgium and 16 Other Contracting States [ECHR], No.
52207/99, [28.10.1999]. ECLI:CE:ECHR:2020:0505DEC000359918.
55. Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo 2000 m. vasario 23 d. nutarimas.
Valstybės žinios, Nr. 21/98-6/99.
56. Athanassoglou and others v. Switzerland [ECHR], No. 27644/95, [06.04.2000].
ECLI:CE:ECHR:2000:0406JUD002764495.

57. Cyprus v. Turkey [ECHR], No. 25781/94, [10.05.2001].
ECLI:CE:ECHR:2001:0510JUD002578194.
58. Banković and Others v. Belgium and 16 Other Contracting States [ECHR], No. 52207/99, [12.12.2001]. ECLI:CE:ECHR:2001:1212DEC005220799.
59. Kozlova and Smirnova v. Latvia [ECHR], No. 57381/00, [23.10.2001].
ECLI:CE:ECHR:2001:1023DEC005738100.
60. Ilașcu and Others v. Moldova and Russia [ECHR], No. 48787/99, [08.07.2004].
ECLI:CE:ECHR:2004:0708JUD004878799.
61. Ocalan v. Turkey [ECHR], No. 46221/99, [12.05.2005].
ECLI:CE:ECHR:2005:0512JUD004622199.
62. Blečić v. Croatia [ECHR], No. 59532/00, [08.03.2006].
ECLI:CE:ECHR:2006:0308JUD005953200.
63. United Kingdom House of Lords Decisions 26 January 2007, The Register of Legal Acts, Huang v. Secretary of State for the home department.
64. Šilih v. Slovenia [ECHR], No. 71463/01, [09.04.2009].
ECLI:CE:ECHR:2009:0409JUD007146301.
65. Baka v. Hungary [ECHR], No. 20261/12, [23.06.2016].
ECLI:CE:ECHR:2016:0623JUD002026112.
66. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. sprendimas Dėl Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimo nuostatų, susijusių su konstituciniu teisėjo ir teismų nepriklausomumo principu, išaiškinimo, bylos Nr. 16/98, Nr. KT9-S6/2014.
67. Ciorap v. Moldova [ECHR], No. 12066/02, [19.06.2017].
ECLI:CE:ECHR:2007:0619JUD001206602.
68. Paulikas v. Lithuania [ECHR], No. 57435/09, [24.04.2017].
ECLI:CE:ECHR:2017:0124JUD005743509.
69. Denisov v. Ukraine [ECHR], No. 76639/11, [25.09.2018].
ECLI:CE:ECHR:2018:0925JUD007663911.
70. Dainelienė v. Lithuania [ECHR], No. 23532/14, [16.10.2018].
ECLI:CE:ECHR:2018:1016JUD002353214.
71. Guðmundur Andri Ástráðsson v. Iceland [ECHR], No. 26374/18, [01.12.2020].
ECLI:CE:ECHR:2020:1201JUD002637418.
72. Rinau v. Lithuania [ECHR], No. 10926/09, [14.05.2020].
ECLI:CE:ECHR:2020:0114JUD001092609.
73. M. K. and Others v. Poland [ECHR], No. 40503/17, 42902/17 and 43643/17, [14.12.2020]. ECLI:CE:ECHR:2020:0723JUD004050317.

74. Čivinskaitė prieš Lietuvą [ECHR], No. 21218/12, [15.12.2020].
ECLI:CE:ECHR:2020:0915JUD002121812.
75. Pormes v. Netherlands [ECHR], No. 25402/14, [14.12.2020].
ECLI:CE:ECHR:2020:0728JUD002540214.
76. Gražulevičiūtė prieš Lietuvą [EŽTK], Nr. 53176/17, [14.12.2021].
ECLI:CE:ECHR:2021:1214JUD005317617.
77. Usmanov v. Russia [ECHR], No. 43936/18, [22.03.2021].
ECLI:CE:ECHR:2020:1222JUD004393618.
78. Z. B. v. France [ECHR], No. 46883/15, [02.09.2021].
ECLI:CE:ECHR:2021:0902JUD004688315.
79. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. birželio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-208-1075/2021.

SANTRAUKA

Teisinės valstybės principas – viena iš daugelio demokratinės valstybės vertybių. Teisinės valstybės principo samprata apima demokratinius valstybės pagrindus tokius kaip valdžių padalijimo principą, valdžios galių ribojimo ir įstaigų tarnavimo žmonėms įsipareigojimus, nešališko ir nepriklausomo teismo bei asmenų lygybės prieš įstatymą ir panašius principus. Bendros teisinės valstybės sampratos nėra nei tarptautiniu ar Europos Sąjungos nei Lietuvos Respublikos nacionaliniu lygmeniu, dėl šios priežasties kyla rizika, kad taikymo ribos bus pernelyg išplėstos, paliekama per daug vietos teismų interpretacijoms.

Darbe analizuojama teisinės valstybės samprata, taikymo ribos, elementai Europos žmogaus teisių konvencijos kompetencijoje. Nagrinėjama Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija teisinės valstybės principo taikymo klausimais, aptariamai individualios peticijos priimtinumui kriterijai. Teisinės valstybės principo samprata ir taikymas analizuojamas lyginant tarptautinės teisės normas su Europos Sąjungos bei Lietuvos Respublikos nacionalinėmis normomis ir jų aiškinimų teismų praktikoje.

SUMMARY

The rule of law is one of the many values of a democratic state. The concept of the rule of law includes the democratic foundations of the state, such as the principle of separation of powers, obligations of limiting the powers of power and the service of institutions to the people, the principles of impartial and independent equality of the court and persons before the law and similar principles. There is no unified concept of a state under the rule of law at the international level or at the national level of the European Union or the Republic of Lithuania, for this reason there is a risk that the limits of application will be overly expanded, leaving too much room for interpretations of courts.

The work analyses the concept of the rule of law, the limits of application, elements within the competence of the European Convention on Human Rights. The jurisprudence of the European Court of Human Rights on the issues of application of the rule of law is examined, and the criteria for admissibility of an individual petition are discussed. The concept and application of the rule of law principle shall be analysed by comparing the norms of international law with the national norms of the European Union and the Republic of Lithuania and their interpretations in case law.